
**DUGO PUTOVANJE
KUĆI:
REPREZENTACIJE
“ZAPADNOG
BALKANA”
U POLITIČKOM
I MEDIJSKOM
DISKURSU¹**

TANJA PETROVIĆ

I. UVOD

“Čini se da se tzv. ujedinjavanje Evrope odvija uz vrlo malo razmišljanja”, zapisali su 1993. godine slovenački filozofi Jelica Šumič Riha i Tomaž Mastnak u uvodu tematskog broja časopisa *Filozofski vestnik* sa naslovom *Questioning Europe*. U nastavku su istakli da “se ne dešava prvi put da se Evropa ujedinjuje, ali da nikada do sada udruživanje nije pratio toliki nedostatak ideja i refleksije” (Mastnak i Šumič Riha 1993, 7).² U narednim godinama, kritični odnos prema nekim praksama institucija Evropske unije i prema diskursima koji u vezi sa njom nastaju na nacionalnom ili nadnacionalnom nivou bio je uspostavljen pre svega u akademskoj sferi (up. između ostalog Mastnak 1998, Zielonka (ur.) 2002, Velikonja 2007, Armstrong i Anderson (ur.) 2007 itd.). Međutim, diskurse povezane sa Evropskom unijom koji su u društvu “najglasniji” – a to su politički i medijski diskurs – i dalje odlikuje izraziti nedostatak refleksije.

Mastnak i Šumič Riha su u pomenutom uvodu napisali sledeće o statusu Slovenije u Evropi: “Sve do pre tri godine bili smo izvan Evrope zato što smo živeli u komunističkoj državi. U Sloveniji, kao i u Čehoslovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i baltičkim državama, isticanje toga da smo Evropljani bilo je način da se kritikuje komunizam i imperijalne strukture koje su nam bile nametnute. Prihvatili smo igru oko evropskog identiteta da bismo na kraju shvatili da smo u njoj osuđeni na poraz. Kada je komunizam propao i dalje smo bili isključeni iz Evrope u kojoj se inače nalazimo kulturno, politički, ekonomski, istorijski. Komunizam je bio potrebniji Evropi nego na-

¹ Tekst predstavlja skraćeni i prilagođeni prevod knjige “Dolga pot domov: Reprezentacije *zahodnega Balkana* v političnem in medijskem diskurzu / A Long Way Home: Representations of the *Western Balkans* in Political and Media Discourses”, Mirovni institut, Ljubljana 2009.

² O istoriji evropskih integracijskih projekata v. Šabec 2006, 203–217, Toplak 2003.

ma. Kada smo ga se oslobodili, za Evropu smo i dalje bili Drugi, samo razlozi za to su se promenili: ideološki i politički bili su zamenjeni rasnim” (Mastnak i Šumič Riha 1993, 7–8).

Više od deset godina nakon što su ovi redovi objavljeni, 1. maja 2004. godine, Slovenija je kao prva (i još uvek jedina) među državama nastalim na prostoru Jugoslavije postala članica Evropske unije. Ulaskom u *veliku evropsku porodicu*³ konačno je *pobegla od balkanskog prokletstva*, kako je to opisao novinar španskog dnevnika *El País* (citirano prema Velikonja 2007), i istovremeno se, po mišljenju većine slovenačkih i stranih političara, *vratila kući, među zapadnoevropske narode, gde je kulturno, istorijski i civilizacijski oduvek pripadala*.

Danas je, međutim, jasno da ni odbacivanje balkanskog i jugoslovenskog nasleđa ni *povratak kući* nisu bili konačni i izvesni. Kao što ni kraj socijalizma ni ulazak istočnoevropskih, balkanskih i socijalističkih država u Evropsku uniju nisu potpuno izbrisali već postojeće obrasce isključivanja, ali su omogućili restrukturiranje odnosa moći i uloga, a time i stvaranje novih osnova za isključivanje. Danas, kada se *Evropa* kao pojam ili ideja ideološki skoro u potpunosti izjednačava sa Evropskom unijom,⁴ članstvo u EU predstavlja glavno legitimizacijsko sredstvo u ovim procesima: pravo da isključuju ili uključuju imaju oni koji su već u Uniji, dok su isključeni oni koji po-

kušavaju da postanu članovi EU – koji su *na putu u Evropu*, ili oni kojima mogućnost priključenja uopšte nije data (susedi EU). Slovenački sociolog Mitja Velikonja diskursivnu praksu u kojoj se pojmovi *Evropa* i *evropsko* izjednačavaju sa Evropskom unijom naziva “iskonskim grehom” novog evrocentrizma (...) Pod izgovorom pojednostavljivanja, skraćivanja ili pak elokventnosti (‘eulokventnosti?’) ti se izrazi jednostavno poistovećuju: političko-ekonomska zajednica preuzima geografsko-istorijsko ime kontinenta” (Velikonja 2007, 34–35). Pri tome “sam proces *ulaženja u EU* (...) pokazuje kako se *neevropske* države preobražavaju u *evropske*. ‘Euzurpiranje’ izraza *Evropa*, *evropejstvo*, naročito u vreme *ulaženja* odnosno *pridruživanja* (u zavisnosti od pozicije govornika, od toga da li pripada budućim ili starim članicama) geografski razvrstava evropske države na one koje su u političko-ekonomskom smislu *evropske* (tj. koje su u EU), i na one koje *nisu evropske*” (op. cit., 35). U procesu pridruživanja balkanskih država Evropskoj uniji, od njih se zahtevaju korenite i vešestruke promene u najrazličitijim oblastima društvenog i političkog života i u privredi: “Pripreme za istovremeni ulazak na jedinstveno tržište i u šengenski sistem su u državama centralne i istočne Evrope izazvale duboke promene u monetarnoj politici, poreskom sistemu, protoku kapitala, kontroli migracija i u političkim i insti-

3 U kurzivu navodim iskaze, pojmove i citate koje smatram izrazito ideologizovanim i koji su predmet analize u ovom tekstu. Termin *zapadni Balkan* isto tako ne smatram neutralnim, te i njega ispisujem na ovaj način.

4 Ovo izjednačavanje ide tako daleko da obuhvata i geografske pojmove, koji bi morali biti neutralni i jasno definisani: po ulasku Rumunije i Bugarske u EU, u austrijskom listu *Der Standard* je napisano da je *Evropa dobila novo more* (“Das neue Meer Europas” [Novo more Evrope], *Der Standard*, 4. I. 2007); u proleće 2009, Slovenačka turistička organizacija je Beograđane pozivala na slovenačku obalu preko velikih bilborda sa slikom Portoroža i sloganom *Najbliže evropsko more*.

tucionalnim okvirima, uključujući ispunjavanje predpristupnih uslova koje ni članice EU ne moraju ispunjavati” (Hammond 2006, 13–14; up. Zielonka 2002, 8).⁵ Zbog podele evropskih država na članice i nečlanice EU o kojoj govori Velikonja, nastala je sa druge strane situacija u kojoj pridruživanje EU predstavlja neophodni uslov za privredni razvoj i oslobađanje od nižeg statusa u evropskoj hijerarhiji.

Kakva je priroda diskursa koji se formiraju u upravo opisanom kontekstu, i kakvo je značenje tog konteksta kako za autore tih diskursa tako i za one koji su njihov predmet? Šta nam ti diskursi mogu reći o današnjoj Evropi? To su neka od pitanja kojima se bavim u nastavku ovog teksta.

U nastojanju da na njih odgovorim, poći ću od Fukoovih pogleda na diskurs i njegovog shvatanja analize diskursa kao “razumevanja pravila pomoću kojih se objekti, subjekti, koncepti i strateška polja formiraju i šire” (Melegh 2006, 21; Foucault 2001). Pri tome, čini mi se veoma važno upozoriti na činjenicu da “diskursivna struktura nije samo 'kognitivni' ili 'kontemplativni' entitet, nego je i *artikulacijska praksa* koja uspostavlja i organizuje društvene odnose” (Laclau i Mouffe 1987, 81). Zato će povremeno biti neophodno bliže pogledati određene društvene prakse u kojima ćemo naći očigledne paralele sa diskursima kojima se ovde bavimo – kao što su ekonomski odnosi, kontrola migracija, položaj radnika migranata iz država *zapadnoga Balkana* itd.

Fuko nas uči da ne postoji diskurs koji na jedan ili drugi način nije povezan sa drugim,

već artikulisanim i kroz istoriju uobličanim diskursima. Samo u relaciji prema njima možemo do kraja razumeti značenje nekog diskursa. Zato ću diskurs koji analiziram povezivati sa diskursima sa kojima on i sinhrono i dijahrono “komunicira”.

Za Fukoa, osnovno pitanje analize diskursa nije ono što interesuje analizu jezika, dakle na osnovu kojih pravila je stvoren neki iskaz i na osnovu kojih pravila bi se mogli oblikovati drugi srodni iskazi, već “kako dolazi do toga da se pojavi baš taj iskaz i da se na njegovom mestu ne pojavi nijedan drugi” (Foucault 2001, 30–31). I mene će zanimati kako je došlo do toga da su iskazi koje analiziram postali mogući i da su se realizovali u konkretnim izjavama.

Odgovore na postavljena pitanja tražiću pre svega kroz analizu političkog diskursa koji do nas dolazi preko medija masovne komunikacije. Zanimae me oni sadržaji koje visoki politički predstavnici EU i država članica preko medija upućuju državljanima; zato moja analiza ne obuhvata diskurs zvaničnih dokumenata Evropske unije i njenih političkih tela. Diskurs o *drugom*, tj. o državama *zapadnog Balkana* razumem onako kao što savremene humanističke i društvene discipline razumeju drugost uopšte, dakle kao način samoodređenja, formiranja predstave o sebi u opoziciji prema drugom. Zato ovaj tekst treba shvatiti pre kao (još jednu) raspravu o Evropi i njenim savremenim nevoljama sa identitetom, nego kao priču o nečemu što političari danas nazivaju *zapadnim Balkanom*. Najveći deo materijala za analizu dobila sam iz slove-

5 Britanski istoričar Timothy Garton Ash je duhovito primetio da “Evropska unija sigurno ne bi bila primljena u EU, pošto ne ispunjava demokratske standarde koje sama inače zahteva od novih kandidata” (Horvat 2009, 55).

načkih izvora; slovenački javni diskurs možemo posmatrati kao “ogledalo” koje veoma dobro odražava savremene procese i identitetske strategije u ujedinjenoj Evropi. Možemo reći da je Slovenija društveni prostor u kome se prelama većina činilaca koji su važni za procese formiranja predstava o Evropi *vis-a-vis zapadnog Balkana*: Slovenija je bivša jugoslovenska republika, jedina koja je danas članica EU; bivša socijalistička država, kao i sve države *zapadnog Balkana*; u neposrednom je geografskom kontaktu sa područjem *zapadnog Balkana*; prva je od “novih” (i prva od nekadašnjih socijalističkih) država predsestavala Evropskoj uniji; Slovenija je, takođe, mediteranska zemlja, i to je važan aspekt u kontekstu ideološkog formiranja evropskog susedstva i njegove uloge Drugog u izgradnji identiteta Evrope. U slovenačkim političkim iskazima možemo, dakle, očekivati ceo spektar ideoloških mehanizama karakterističnih za diskurse današnje Evrope u njenoj potrazi za identitetom kroz ograđivanje od Drugog. Pri tome je najzanimljivije to što je Slovenija istovremeno i akter i objekat ograđivanja – akter kao članica EU, a objekat u diskursima u kojima je tretiraju kao bivše socijalističko društvo, kao nekadašnji deo Austro-Ugarske monarhije odnosno Habzburške imperije, ili kao deo bivše Jugoslavije.

Najveći deo materijala na kome je zasnovana analiza sakupljen je u periodu od novembra 2005. do jula 2008 (posle završetka slovenač-

kog predsedništva EU); izjave posle jula 2008. navodim da bih skrenula pažnju na izraziti kontinuitet u dominantnim obrascima diskursa, uprkos političkim promenama do kojih je u međuvremenu došlo.⁶ Izjave koje citiram najčešće potiču iz štampanih ili digitalnih medija. Uz svaku od njih navodim autora i datum kada je bila objavljena u medijima. Po pravilu se radi o izjavama visokih predstavnika politike koje su objavili brojni mediji, zato izvore citata treba razumeti samo kao ilustraciju, pošto te citate možemo naći i u drugim medijima u Sloveniji, ostalim članicama EU i u državama *zapadnog Balkana*.

II. ZAPADNI BALKAN: ŠTA SE SKRIVA IZA IMENA?

Srednjovekovni mislioci su verovali da je egzistencija neraskidivo povezana sa imenom. O kojoj vrsti egzistencije je reč kada govorimo o imenu *zapadni Balkan* – imenu koje danas koristimo sve spontanije i bez oklevanja ne samo u političkom diskursu, nego i u drugim oblastima društvenog i kulturnog života?

Pojam *zapadni Balkan* kao neutralnu geografsku oznaku nalazimo u literaturi iz 19. i na početku 20. veka, a srećemo ga i danas (isp. Verdriš 2006). Engleski pisac Thomson je 1897. godine objavio knjigu *The Outgoing Turk: Impressions of a journey through the Western Balkans* (Turci koji odlaze: utisci s putovanja po zapadnom Balka-

6 Za slovenački kontekst važna su dva događaja – prestanak statusa predsedavajuće države EU na sredini i promena vlasti na kraju 2008. godine; ni jedan od ovih događaja nije znatno uticao na načine kako se u slovenačkom političkom i medijskom prostoru piše i govori o *zapadnom Balkanu*. U širem evropskom kontekstu, uvid u političke izjave u vreme francuskog i češkog predsedništva EU potvrđuje da nema suštinske promene u odnosu prema *zapadnom Balkanu* – osim, naravno, da on nije više među glavnim temama (nije jedan od *prioriteta predsedništva*); ako se o *zapadnom Balkanu* govori, diskursivni obrasci isti su kao ranije.

nu); londonski časopis *The Illustrated London News* je 1928. godine pisao o vešticama na zapadnom Balkanu itd. Geografski termin *zapadni Balkan* i danas upotrebljavaju biolozi, geografi, arheolozi i drugi istraživači u svojim naučnim radovima kada se bave nekom pojavom koja je ograničena na zapadni deo Balkanskog poluostrva. Neutralno, geografsko značenje pojma *zapadni Balkan* prepoznamo po tome što se paralelno s njim mogu koristiti odgovarajuća imena za druge delove poluostrva – centralni Balkan, istočni Balkan itd.

Daleko češća od opisane neutralne geografske upotrebe imena *zapadni Balkan* jeste njegova politička upotreba. Taj “novokomponovani” politički termin (Velikonja 2007, 6) označava balkanske države koje još uvek nisu članice EU, dakle Albaniju i sve bivše jugoslovenske republike osim Slovenije. Ana Bojinović (2005, 15, f. 20) navodi da je “reč o političkom terminu (za razliku od geografskog pojma Balkan koji označava planinski lanac na Balkanskom poluostrvu) koji je EU iskovala 1998. godine na sastanku Evropskog saveta u Beču”. Od tada do danas, *zapadni Balkan* je postao jedan od ključnih izraza u diskursu o procesima pridruživanja država jugoistočne Evrope Evropskoj uniji, o spoljnoj politici EU i njenih članica, bezbednosti u evropskim državama itd.

Pojam *zapadni Balkan* u političkom diskursu predstavlja zamenu za pojam *jugoistočna Evropa*, koji se devedesetih godina 20. veka koristio za

države koje su bile poprište etničkih sukoba; i to ime je zapravo funkcionisalo kao neka vrsta eufemizma za negativno markirani *Balkan* s kojim se većina država koje su nastajale na području Jugoslavije nije želela identifikovati. Moramo, međutim, imati u vidu da istorija termina *jugoistočna Evropa* kao neutralne alternative za *Balkan* seže dublje u prošlost od poslednje decenije 20. veka. Marija Todorova (1999, 56–57) navodi da je “posle 1918. godine termin ‘Balkansko poluostrvo’ bio izvesno vreme osporavan zbog svoje geografske neadekvatnosti i zbog brojnih predrasuda vezanih za njega, tako da je počeo da bleedi ali nije nestao, naročito ne u literaturi na nemačkom jeziku”. Po rečima Matijasa Bernata (Mathias Bernath, 1973, 142), *Südosteuropa* je trebalo da postane “neutralni, nepolitički i neideološki koncept koji, pored toga, ukida postojeću istorijsko-političku dihotomiju između Dunavske monarhije i otomanskog Balkana, koja je postala nevažna”. Taj termin su, međutim, tridesetih i četrdesetih godina 20. veka preuzeli nacisti i to ga je trajno negativno obeležilo: “*Südosteuropa* je postala značajna u geopolitičkim pogledima nacista i imala je jasno određeno mesto u njihovom svetskom poretku kao *Wirtschaftsraum Grossdeutschland Südost*, ‘prirodno određeno ekonomsko i političko zaokruženje’ Nemačkog rajha na jugoistoku” (Todorova 1999, 57).⁷

Kada je *zapadni Balkan* zamenio ime *jugoistočna Evropa*, neki od autora političkog diskursa bili su

7 U tom smislu treba razumeti i interdisciplinarnu akademsku tradiciju “Südostforschung”. Kao što ističe Christian Promitzer (2003, 184), Südostforschung se “od austrijsko-nemačkog nacionalnog revizionizma transformisao u oruđe nacional-socialističke geopolitike”; detaljnije o ovoj tradiciji kod Nemaca i Austrijanaca pišu Kaser 1990, Burleigh 1988, Promitzer 2003.

protiv takve zamene. Wim van Meurs (2000, 5) istakao je da je *jugoistočna Evropa* daleko adekvatniji termin, jer predstavlja priznanje da je u pitanju region koji je *već* deo Evrope, da su problemi tog regiona takođe *evropski* problemi, te da i rešenja tih problema moraju biti *evropska*. Među rešenja ubraja i *produbljivanje i širenje Unije*.

Imena za područje evropskog jugoistoka su se, dakle, smenjivala tako što je svako sledeće ime predstavljalo eufemizam za prethodno i do zamena je dolazilo da bi se umanjile štetne posledice stereotipa i ideološke markiranosti. Menjali su ih zapadnjaci koji su u isto vreme bili njihovi autori, a da pri tom nisu pomislili na to da problem nije u imenima, već u – opet njihovim – praksama i diskursima kojima se ta imena žigošu kao negativna i čine “neadekvatnim”, “politički nekorektnim” i nepoželjnim za stanovnike balkanskih država.

72

Kakvo je poslednje u nizu tih imena i šta se skriva iza njega? Da li uošte možemo govoriti o regionu *zapadnog Balkana* kao što to često čine evropski političari, ili kao što govorimo o drugim regionima u Evropi?

U stručnoj literaturi postoji bezbroj definicija regiona, ali se kod svih njih kao neka vrsta najmanjeg zajedničkog imenitelja javlja teritorija ili oblast koja je na ovaj ili onaj način ograničena ili makar definisana (Johansson 1999, 4, cit. prema Todorova 2005, 83). Neki istraživači upozoravaju da region mora posedovati unutrašnje karakteristike i koheziju kako bi se razlikovao od okoline (Ibid.). Teško možemo reći da je *zapadni Balkan* region u tradicionalnom značenju te reči, i to ne zato što države *zapadnog Balkana* nemaju ništa zajedničko, nego zato što ne postoji ništa što bi ih razlikovalo od

susednih država – osim, naravno, činjenice da nisu deo Evropske unije. Po mišljenju Marije Todorove jedan od presudnih faktora koji kulturno, istorijski i politički određuju neku teritoriju je istorijsko nasleđe. *Zapadni Balkan* kao celina ne zadovoljava ni ovaj kriterijum jer istorijska nasleđa zajednička državama koje tu celinu čine (nasleđe Habzburške i Otomanske imperije, jugoslovensko i socijalističko nasleđe) pripadaju i drugim društvima u neposrednoj blizini. Odgovor na pitanje šta je *zapadni Balkan* možemo dobiti samo ako ga preokrenemo uz pomoć negacije i upitamo se šta *zapadni Balkan* nije. Odgovor je očigledan – nije Evropska unija.

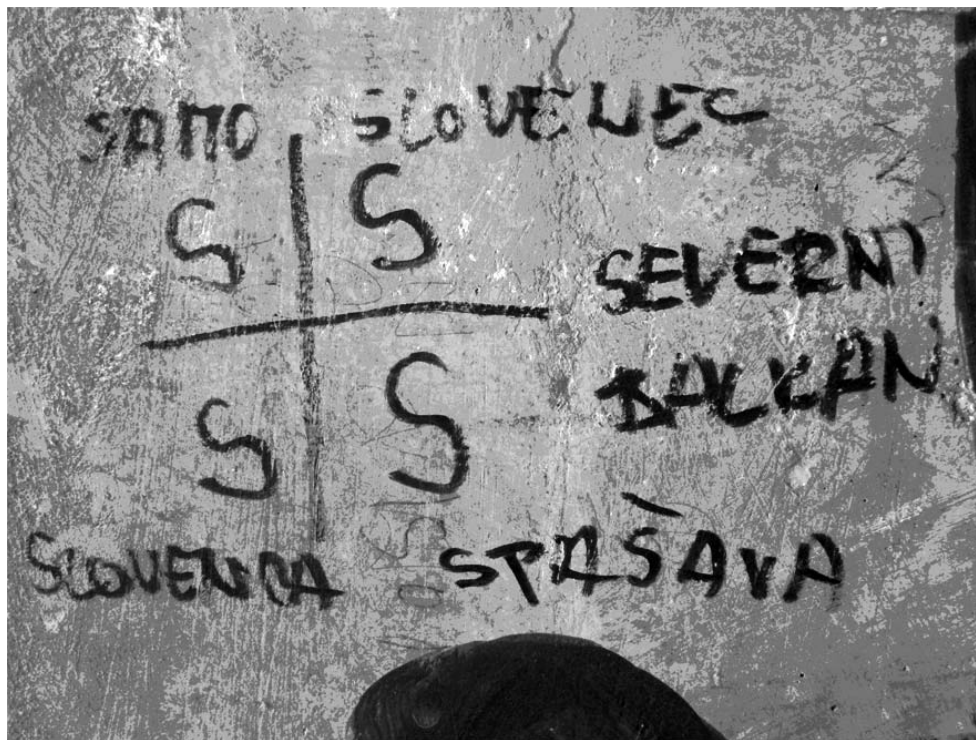
Još jedan razlog zašto je problematično države *zapadnog Balkana* tretirati kao koherentnu geografsku celinu jesu nastojanja država *zapadnog Balkana* da postanu deo EU: *zapadni Balkan* će kao pojam nestati onog trenutka kad sve države između Slovenije na zapadu, Mađarske na severu, Rumunije i Bugarske na istoku i Grčke na jugu postanu članice Evropske unije. Ulazak svake države sa ovog područja u EU znači i kraj njenog pripadanja *zapadnom Balkanu*. Ova promenljivost sadržaja pojma *zapadni Balkan* isključuje svaku mogućnost da o njemu razmišljamo i govorimo kao o stabilnoj, neutralnoj geografskoj ili kulturnoj celini sa unutrašnjim karakteristikama, dakle kao o regionu.

Sledeća zanimljiva osobina koja osporava opravdanost tretiranja *zapadnog Balkana* kao regiona jeste to što je reč o pojmu koji nije moguće postaviti u referencijalnu shemu koju pridev *zapadni* obično automatski uspostavlja: ne postoji, naime, istočni, južni, severni Balkan, nego samo *zapadni Balkan* i Evropa, odnosno EU.

Na prostoru bivše Jugoslavije, gde većina društava negira geografsku i kulturnu pripadnost Balkanu, ova vrsta kategorizacije nužno prodira u područja izvan strogo političkog i izaziva brojne nedoumice i pitanja. Dobra ilustracija za to su komentari slovenačkih čitalaca internetskog izdanja lista *Delo* na članak pod naslovom “Rupel o rešitvi za Zahodni Balkan” [Rupel o rešenju za Zapadni Balkan] (<http://delo.si/clanek/47835>, pristup: 8. 3. 2009): (1) *Da, da i mi smo Balkan. Znači zapadni postoji, a gde su ostale tri strane? I tako nas napolju u inostranstvu sve stavljaju u isti koš. Svi smo braća i sestre;* (2) *Rupel ne može da*

bude kredibilan akter u rešavanju problema na Balkanu. Neka prvo raščisti šta je zapadni Balkan. To možemo biti samo mi Slovenci. Onda dolaze srednji i zatim istočni Balkan; (3) *To je geografski gledano potpuno pogrešno! Da li znaš gde je granica Balkana (ne zapadnog, južnog, istočnog, nego Balkana???)*. Slovenija jednostavno “geografski” uopšte nije na Balkanu! Onda bi i Italija bila zapadni Balkan?

Zapadni Balkan već je toliko prisutan u političkim i medijskim diskursima u Sloveniji da postaje predmet reinterpretacije čak i u tako marginalnim domenima komunikacije kao što su grafiti:

Ilustracija 1: Grafit na jednom vrtiću u Ljubljani.

Inače, *zapadni Balkan* nije jedini pojam u evropskoj simboličkoj geografiji koji nema prostorne korelate. Marija Todorova (2005, 94) navodi da je američki Stejt Department 1997. poslao zvaničnu direktivu svojim ambasadama da više ne pominju istočnu, nego samo srednju Evropu, jer bi prvo ime moglo uvrediti nove demokratske države na evropskom istoku. Tako smo, ističe Todorova, dobili veoma zanimljivu situaciju: postoji samo srednja Evropa, a odmah iza nje je Rusija. “Imamo kontinent koji se zove Evropa, on ima središte koje nije baš skroz Evropa, pa se zato zove srednja Evropa (kad smo već kod imena, mogli bismo ga zvati i Untereuropa, niža Evropa), njegov zapad je prava Evropa, a istoka nema” (Ibid.). Ovako skiciranu kartu Evrope nude i već tradicionalni susreti predsednika srednjoevropskih država, gde možemo pratiti zanimljivi proces “širenja” pojma srednja Evropa: četvrti susret je organizovan 1997. godine u Piranu u Sloveniji i na njemu su učestvovali predsednici Austrije, Češke, Italije, Mađarske, Nemačke, Poljske, Slovačke i Slovenije. Tom prilikom je Pošta Slovenije izdala marku sa grbovima srednjoevropskih država:

74

Ilustracija 2: Poštanska marka izdata povodom 4. susreta srednjoevropskih predsednika u Piranu 1997. godine.

U prvoj deceniji 21. veka, pojam srednja Evropa se raširio na istok i jugoistok. Na devetom susretu 2002. godine, ponovo u Sloveniji, ovoga puta na Bledu, učestvovali su predsednici čak 16 “srednjoevropskih” država: Austrije, Bugarske, Bosne i Hercegovine, Češke, Hrvatske, Italije, Jugoslavije, Mađarske, Makedonije, Moldavije, Nemačke, Poljske, Rumunije, Slovačke, Slovenije i Ukrajine. I ovaj susret obeležen je poštanskom markom i pečatom, na kojima je prikazana karta “raširene” srednje Evrope.

Ilustracija 3: Poštanska marka i pečat izdati povodom 9. susreta srednjoevropskih predsednika na Bledu 2002. godine.

Jedanaesti susret srednjoevropskih predsednika održan je 2004. godine u Rumuniji, u mestu Mamaia kod Konstance na obali Crnog mora; do 12. susreta došlo je u Zagrebu, a do 13. u Varni u Bugarskoj. Tada je slovenački predsednik dr Janez Drnovšek istakao da *će pojam Srednja Evropa ostati geografski pojam, ali ne i politički. Na njegovom mestu će, naime, biti Evropska unija, a*

Srednjoevropljani unutar nje neće činiti poseban politički entitet, jer za to neće biti potrebe (Delo, 19. 5. 2006).

Pojam *zapadni Balkan*, dakle, funkcionira i kao geografski i kao politički termin i, da se poslužimo lingvističkim terminološkim aparatom, između ta dva termina ne postoji odnos sinonimije, već homonimije – ne pokrivaju isto semantičko polje i funkcioniraju pomoću različitih ideoloških mehanizama. Kao i u slučaju imena *Balkan*, *zapadni Balkan* “je polako već počeo da pridobija socijalno i kulturno značenje koje je proširilo njegovo označeno preko njegovog neposrednog i konkretnog [dakle geografskog, TP] značenja” (Todorova 1999, 46). Politički termin *zapadni Balkan* koji je izrazito ideološki opterećen,⁸ danas je mnogo prisutniji u javnom diskursu i njegova upotreba ima važne posledice koje već prevazilaze područje isključivo političke ili administrativne komunikacije. Pojam *zapadni Balkan* se, bez obzira na njegovu otvorenu političku konotaciju i ideologizovanost (ili baš zbog njih), polako seli i u druge oblasti diskursa i mentalne mape.⁹ Poznati izdavač turističkih vodiča Lonely Planet je 2006. godine objavio vodič pod naslovom *Žapadni Balkan (Western Balkans)*, i to je bio jedan od prvih ozbiljnijih pokazatelja da taj termin iz političke prodire u druge sfere života. U vodiču *zapadni Balkan* obuhvata Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru, Ma-

kedoniju i Albaniju; autori su dakle uključili i Sloveniju, ne opterećujući se političkom pozadinom pojma *zapadni Balkan*.¹⁰ Iako i sami priznaju da bi naslov *Bivša Jugoslavija i Albanija* više odgovarao, izabrali su svima poznati i veoma prisutni politički termin. Pri tome se već utvrđena semantika vezana za ovaj termin u vodiču ne ignoriše u potpunosti: autori navode da se radi o *kompaktnom regionu* koji je posle *burnih devedesetih ponovo spreman da poželi dobrodošlicu posetiocima*. Ističu i *etničku kompleksnost regiona po kojoj je poznat*, ali dodaju da *bez obzira na noviju istoriju to nije ništa loše* (Western Balkans 2006, 4).

III. NA PUTU U EVROPU: METAFORE PRIDRUŽIVANJA I POLITIČKA IMAGINACIJA ZAPADNOG BALKANA

U ovom delu teksta želim da pokažem kako se i političkim diskursom evropski kontinent deli na “Evropu” i “ne-Evropu” i kako se formiraju predstave o Evropskoj uniji i o državama *zapadneg Balkana* koje nastoje da postanu njene članice. Metafore su osnovno jezičko sredstvo kojim se formiraju te predstave.

Metafore su najprodornije jezičko sredstvo u političkom diskursu. Thompson (1996, 186) navodi da “metafora pomaže da glavne političke koncepte, kao što su ideologija, uticaj, moć itd. konkretnije predstavimo onima koji se bave politikom, ali i onima koji neposredno ose-

75

⁸ Opterećen je u tolikoj meri da ponekad i sami političari sa njim imaju poteškoće: Karel Schwarzenberg, ministar spoljnih poslova Češke republike, koja je predsedavala Savetu EU u prvoj polovini 2009. godine, izjavio je za *Večernje novosti* da je *Srbija izuzetna zemlja* i dodao: *Da budem iskren, ne znam zašto zemlje u regionu zovu zemljama Zapadnog Balkana* (b92.net, 19. 12. 2008).

⁹ Marija Todorova definiše mentalne mape kao “recepte, kalupe ili sheme u koje pokušavamo da uklopimo utiske koje prikupljamo čitavog života i pomoću kojih pokušavamo da unesemo malo reda u svet, da mu pridamo kakav-takav smisao” (Todorova 2005, 84–85).

¹⁰ Već u sledećem izdanju (2009) Slovenija je nestala iz vodiča.

čaju njene posledice”. Kada se metafore koriste u političkom diskursu mogu se stvarati nova značenja koja dovode u pitanje dotadašnje načine razumevanja. Metafore, takođe, u političkom diskursu često funkcionišu kao “rutinski izrazi koji otupe političku svest” (Billig i Macmillan 2005, 459; up. i Lakoff 2002, 2003, Lakoff i Johnson 1980). Metafore razotkrivaju ideologiju koja se skriva u tekstu (Kyratzis 2001, 65). Miller i Fredericks (1990, 68) navode da “upotreba metaforičnih izraza u političkim izjavama ukazuje na nesvesni proces u kome implicitna verovanja, stavovi i ideološke pretpostavke postaju eksplicitni”.

76

Politički diskurs Evropske unije je izrazito metaforičan. Germanista Andreas Musolff je na osnovu opširnog korpusa političkih javnih govora u Velikoj Britaniji i Nemačkoj proučavao najčešće metafore u raspravama o Evropskoj uniji. Metafore i koncepte koje je ovaj autor izdvojio nalazimo i u diskursima o pridruživanju država *zapadnog Balkana* Evropskoj uniji. To su pre svega metafore *porodice*, zatim metafore iz konceptualnog domena *putovanja/puta* i *zgrade/građevine* (Musolff 2004). Te metafore, međutim, imaju u diskursima koji se odnose samo na EU drugačiju ulogu u političkoj kategorizaciji i argumentaciji i formiraju sasvim drugačije odnose nego što to čine iste metafore upotrebljene u političkim izjavama o *zapadnom Balkanu*.

Evropa je zgrada

Metafora o Evropi kao kući je postala vrlo popularna sredinom osamdesetih godina 20. ve-

ka, kada ju je često upotrebljavao predsednik Sovjetskog Saveza Mihail Gorbačov. On je govorio o *zajedničkoj evropskoj kući* u želji da istakne “političku viziju zajedničkog života i saradnje evropskih naroda” (Musolff 2004, 127). Njegovu upotrebu ove metafore možemo razumeti kao pokušaj uključivanja istočne Evrope (odnosno Rusije) u *zajedničku evropsku kuću* (up. Todorova 2010). Metafora (*zajedničke*) *evropske kuće* kojom se ističe jedinstvenost Evrope u geopolitičkom smislu ima već dugu istoriju,¹¹ ali se u današnjim evropskim političkim diskursima *evropska kuća* odnosi isključivo na Evropsku uniju.

Evropska unija je u diskursima o pridruživanju država *zapadnog Balkana* predstavljena kao građevina, koja može biti *kuća* ili *tvrđava* – u zavisnosti od pozicije autora diskursa. Političari i zvaničnici iz EU je često predstavljaju kao kuću – rečima bivšeg komesara Evropske komisije za proširenje Ollija Rehna, *države kandidati nisu na našem pragu. Pre nego što uđu u našu zajedničku kuću, moraće da pređu dug put* (Delo, 7. 6. 2006). Predsednik Evropskog parlamenta Borell je izjavio da je *EU kuća koju smo sagradili bez plana. Žato se sada moramo vratiti njenim temeljima* (24ur.com, 20. 2. 2006). Sa metaforom *graditi kuću* direktno je povezan izraz *graditi Evropu* koji je upotrebio Nikolas Sarkozy, predsednik Francuske i predsedavajući Saveta EU u drugoj polovini 2008. godine: *Potrebno je iz korena promeniti način na koji gradimo Evropu, koja zabrinjava evropske građane* (B92.net, 1. 7. 2008).

Metafora o EU kao tvrđavi nije nova: upotrebio je čak i filozof Jan Komensky u prvoj polovini 17. veka, u vreme kad se evropska svest tek

11 Young (1998, citirano prema Musolff 2004, 122) navodi da je ovu metaforu upotrebio Čerčil 1950. godine u govoru u kojem je zastupao ideju o stvaranju zajedničke evropske vojske koja bi predstavljala poruku za svet iz *zajedničke evropske kuće*.

počela formirati (Mastnak 2001, 16). Danas tu metaforu po pravilu koriste oni koji su “izvan tvrđave” ili oni koji brane njihova prava. Često je srećemo u kritikama migracione politike EU – up. portal “No Fortress Europe”, <http://www.no-fortress-europe.eu>, pristup: 8. 3. 2009; novinarka Lada Stipanić-Niseteo piše da, kada govorimo o EU, *tvrđava postoji u praksi, dok se nad njom u deklaracijama zgražaju. Tvrđava će se uvijek otvarati onima s puno znanja ili puno novca* (Vjesnik, 23. 5. 2002); dnevnik *Danas* je povodom samita EU u Solunu koji je bio posvećen migracijama zapisao da se u kuloarima postavlja pitanje da li će zbog svoje migracione politike Evropa postati tvrđava (članak pod naslovom “Evropa kao tvrđava”, *Danas*, 20. 7. 2003). Istu metaforu koriste i umetnici u EU i u svetu, koji obrađuju teme migracione politike EU: slovenački fotograf Jure Eržen je deo svoje izložbe nazvao “Afrički emigranti pred tvrđavom EU” (*Delo*, 8. 11. 2006); setimo se i oštre kritike u pesmi “Fortress Europe” grupe Asian Dub Foundation iz 2003. godine. Nalazimo je i u umetničkim delima na prostoru koji “i dalje udara po zidovima tvrđave Evrope”.¹² Želimir Žilnik je 2001. godine snimio film *Tvrđava Evropa*, a na Beogradskom letnjem festivalu je 2008. godine odigrana predstava *Tvrđava Evropa* Igora Marojevića. Sa migracionom politikom je povezana politika zaštite granica EU. Otuda i u toj sferi imamo metaforu tvrđave: Goran Svilanović je jednom prilikom istakao da je *šengenski zid danas tvrdi nego što je nekad bio berlinski* i da je od Evrope napravio tvrđavu (članak “Šengenska tvrđava EU”, *Danas*, 19. 5. 2006). Slovenački poslanik u Evropskom

parlamentu Mihael Brejc uporedio je granice EU sa berlinskim zidom govoreći o uredbi o pograničnom prometu na spoljnim granicama EU; tom prilikom je upozorio: *ako EU sprovede uredbu o pravilima za pogranični promet na spoljnim kopnenim granicama... to može značiti novi berlinski zid* (24ur.com, 16. 9. 2005). Na seminaru o ublažavanju viznog režima na zapadnom Balkanu, Jelko Kacin (tada vođa parlamentarnog odbora za spoljnu politiku i posmatrač u evropskom parlamentu) rekao je da *danas tzv. šengenski zid sprečava vršnjake moje dece u ovom regionu da iz prve ruke osele evropsku demokratiju u državi koja je samo korak dalje*, u Sloveniji (Evropski parlament, 30. 12. 2006). Metafora tvrđave se upotrebljava za EU i kada se govori o njenoj monetarnoj politici: up. članak “Euro i tvrđava Evropa” (Vjesnik, 27. 6. 2002).

Metaforu o Evropskoj uniji kao tvrđavi, razumljivo, nećemo naći u diskursu zvaničnika EU i političara iz država-članica, osim kao odgovor na opisane kritične diskurse, odnosno kao njihovu negaciju. Bertin Martens iz Evropske komisije je u emisiji Radija Glas Amerike rekao: *želimo spriječiti stvaranje novih granica. Mi ne želimo da EU postane tvrđava, i isključi ostatak svijeta. Mi želimo osmozu sa našim susjedima* (25. 1. 2006). Ova metafora je implicitno prisutna u izjavama evropskih zvaničnika o sigurnosti koju Evropa mora da obezbedi za svoje državljane: Nikolas Sarkozy je na početku francuskog predsedništva Savetu EU istakao da očekuje *od Evrope da štiti Evropljane protiv rizika koje nosi mondijalizacija* i da je *potrebno razmisлити kako da učinimo da Evropa štiti Evropljane u svakodnevnom životu* (b92.net, 1. 7. 2008).

77

12 Stihovi iz pesme *Fortress Europe*, Asian Dub Foundation.

Eksplisitne artikulacije metafore o Evropskoj uniji kao građevini su u svakom slučaju u političkom diskursu relativno retke. Predstavu o EU kao građevini u daleko većoj meri oblikuju druge dve metafore koje se odnose na delove građevine, i to na one delove koji njenu unutrašnjost odvajaju od spoljašnjosti i gde je moguće izvana ući unutra: to su *vrata* i *prag*. Pomoću metafora *biti pred vratima Evrope/EU* i *biti na pragu Evrope/EU* određuje se položaj onih koji su izvan građevine i pokušavaju ući unutra – dakle država koje su u procesu približavanja i pridruživanja EU. Ni ove metafore nisu jednoznačne i njihovo značenje zavisi od toga koja država se nalazi *pred vratima* odnosno *na pragu* EU. U nekim slučajevima *biti na pragu EU/pred vratima EU* ima pozitivnu konotaciju i znači da je država tik pred ulaskom u EU. U Sloveniji je, na primer, Regionalna privredna komora za severnu Primorsku 1999. godine u Novoj Gorici organizovala okrugli sto *Na pragu Evrope* i objavila bilten sa istim naslovom, sa ciljem da se šira javnost, *pre svega lokalne zajednice, institucije i privreda upoznaju sa trenutnim stanjem procesa uključivanja Slovenije u EU i sa mogućnostima te sredine da koristi sredstva EU*. Metaforu *pred vratima EU* koristi u pozitivnom kontekstu i novinar Igor Mekina u članku o uspešnoj ekonomskoj tranziciji Slovenije (AIM, 2001). Pozitivno se vrednuje i uspeh Turske, o kojoj su novinari *Dela* pisali da je *već na pragu EU* (Delo, 29. 6. 2005). Iz već citirane izjave Ollija Rehna možemo razabrati da je *biti na pragu EU* pozitivna situacija: on je rekao da *države kandidati nisu na našem pragu*. *Pred njima je još dug put dok ne uđu u našu zajedničku kuću* (Delo, 7. 6. 2006). Jelko Kacin, s druge strane, ovu metaforu razume sasvim drugačije i ističe da

Balkan nije na pragu Evrope, niti je njeno dvorište. Balkan je deo Evrope i zaslužuje svoje mesto u proširenoj Evropskoj uniji (Evropski parlament, 30. 12. 2006). U skladu sa višestrukim značenjem metafora, za neke su vrata EU otvorena, a za druge zatvorena. Postoji opasnost da će ovi drugi zauvek ostati *pred vratima*: još 2000. godine, kada je i Slovenija još bila *pred vratima*, tadašnji slovenački ministar spoljnih poslova Dimitrij Rupel je rekao: *Svakako nas trenutno najviše brine otvaranje vrata za nove članice. Na osnovu podataka kojima raspolažemo, čini se da će EU otvoriti vrata krajem 2002. godine* (Mladina, 11. 12. 2000). *Vrata Evrope moraju ostati otvorena*, istakao je slovenački premijer Janez Janša pet godina kasnije, kada je Slovenija već *prešla prag Evrope* (Delo, 5. 6. 2005). Prilikom posete Makedoniji, on je *izrazio podršku politici otvorenih vrata Evropske unije i širenju na zapadni Balkan* (24ur.com, 27. 2. 2007). Što se tiče Hrvatske, u slovenačkim i austrijskim časopisima se pominjala mogućnost da ta država ostane *pred vratima EU*: *Da li će Hrvatska ostati pred vratima Unije?* (Delo, 26. 9. 2006), *Da li će Hrvatska sebi pred nosom zatvoriti vrata EU?* (Der Standard, 10. 4. 2006). Slična briga izražava se i za druge države *zapadnog Balkana* i *Tursku*: *Vrata, dakle, ne bi zatvorili samo balkanskim partnerima ili Makedoniji, koja je izborila status kandidata, nego čak i Hrvatskoj i Turskoj, iako su već započele pregovore* (Delo, 26. 9. 2006). Novinar Slobodan Reljić je u časopisu *NIN* zapisao da je *ruinirana pozicija vlade na Kosovu, a iza sve ređih verbalnih podrški reformama stizale su vesti o planu za ostavljanje Srbije "pred vratima Evrope"* (NIN 2724, 13. 3. 2003); predsednica GSS Nataša Mičić je na mitingu opozicije u Beogradu 9. 5. 2006. istakla da je *naša Srbija zaglavljena u prošlosti i zaustavljena pred vratima Evrope*.

Koncept *zajedničke evropske kuće* kojim se balkanska društva isključuju tako što se metaforično postavljaju *pred vrata* ili *u dvorište Evrope* u zapadnim diskursima o Balkanu ima vrlo dugu tradiciju. Vesna Goldsworti nudi nekoliko ilustrativnih primera: Harold Spender je u delu *Kotao Evrope* (1925) zapisao da *Balkan ostaje otvoreno pitanje na stražnjim vratima Evrope*; ova metafora je često ponavljana devedesetih godina 20. veka, u tekstovima novinara sa Zapada koji su o ratovima u bivšoj Jugoslaviji pisali kao o ratovima u našem dvorištu. *New York Times* je 1992. godine pisao da *krv Balkana curi ispod evropskih vrata* (Goldsworthy 2005, 10). Dijahroni uvid u konceptualizaciju Evrope kao kuće u opoziciji prema balkanskim državama tako pokazuje da ova metafora u političkom diskursu nije nova i da se već dugo i kontinuirano koristi kao “alat” za isključivanje ovog dela Evrope mnogo više nego kao sredstvo da se on simbolički uključi u zajednički evropski prostor.

Evropa je porodica

U savremenim zapadnoevropskim političkim diskursima odnosi među državama članicama EU se najčešće prikazuju metaforom *porodice* (Musolff 2004, 14). Pridruživanje novih članica 2004. i 2007. godine je u tom kontekstu predstavljano kao *povratak kući, pod okrilje porodice* (op. cit., 17).

Metafora porodice između ostalog omogućava hijerarhizaciju i paternalizam jednih država u odnosu na druge, i to na više nivoa. Kao što je pokazao Mitja Velikonja u svojoj studiji o novom evrocentризmu, tokom pridruživanja novih članica 2004. i 2007. godine, paternalizam *Evrope* prema *novim članicama* je bio eviden-

tan već u simboličkoj vizualizaciji pridruživanja/ulaska: recimo – “na koricama brošure *EU je ovde! Vodič za nove državljanke Unije*. Na fotografiji vidimo predsednika *evropske komisije* u klasičnom modernom odelu sa mašnom s *evropskim* motivom kako raširenih ruku dočekuje devojkicu i mladića u tradicionalnoj slovenačkoj narodnoj nošnji, sa slovenačkom zastavom u ruci; oko njih se tiskaju kamere a publika sa simpatijama prati događaj. Ova dihotomija – stereotipno, seljački ili nacionalno odeveni 'Ruritan-ci', 'još-malo-pa-Evropljani' prilaze klasično odevenom 'starom Evropljaninu' – inače se često opaža u svih deset država” (Velikonja 2007, 113). Takva reprezentacija novih članica prilikom njihovog ulaska u EU povezana je i sa stvaranjem predstave o *Drugima* kroz njihovu “folklorizaciju”, tako što se oni predstavljaju kao “autentični” (o tome v. Bucholtz 2003) – i upravo takvom reprezentacijom se uspostavlja hijerarhija unutar *evropske porodice* između “starih”, modernih Evropljana i “novih”, prikazanih kao “pridošlice odevene u tradicionalno sukno, koje tek treba da se 'popnu' u visoko društvo” (Velikonja 2007, 115).

Države koje se ubrajaju u *zapadni Balkan* još su daleko od *pridruživanja evropskoj porodici*; odnos prema njima je takođe izrazito paternalistički, pošto se za članstvo u *evropskoj porodici* moraju tek “kvalifikovati” odnosno *dokazati svoju zrelost*. Austrijska ministarka spoljnih poslova Ursula Plassnik zauzela se za nastavak proširenja Evropske unije i istakla da *balkanske države politički i geografski spadaju u Evropu, zato im treba dati priliku da se uključe u evropsku porodicu* (Delo, 4. 7. 2005). Srbija i svi njeni građani dobrodošli su u *porodicu Evrope*, izjavio je potpredsednik Evropske komisije Jacques

Barrot kada je u Beogradu predao detaljni plan za postepeno ukidanje viza za srpske državljane (b92.net, 7. 5. 2008). *Ljudi u Srbiji imaju evropsku perspektivu a Srbija mesto u evropskoj porodici*, istakao je Javier Solana u intervjuu za nemački časopis *Die Welt* (b92.net, 25. 2. 2008).

Takva reprezentacija je povezana sa samom prirodom procesa pridruživanja, sa *putem u Evropu/EU*, na kome bi države *zapadnog Balkana* trebalo da se od neevropskih preobrazu u evropske (o metafori *puta* v. niže). Na tom putu te države moraju *sazreti*, dakle od neodgovorne, nezrele dece moraju postati odgovorne, odrasle osobe – kao što je o *zapadnobalkanskim* narodima i njihovoj mogućnosti da brzo uđu u EU izjavio Miroslav Lajčak, slovački ministar spoljnih poslova i bivši visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini:

80 *Oni još nisu zreli za to, ali moraju da znaju da mislimo ozbiljno i da će im se perspektiva otvoriti čim budu zreli* (b92.net, 10. 2. 2009). Refleksiju ove dominantne percepcije predstavlja ilustracija br. 4 – fotografija ručnog rada otpuštene radnice iz Zemuna, koja podseća na izvezene krpe koje su u prošlosti ukrašavale zidove kuhinja u srpskim kućama: na njoj su mladi, moderno obučeni roditelji sa zastavom EU u rukama koji predstavljaju *Evropu*, i beba u kolevcu, koja simbolizuje Srbiju (i Crnu Goru). Tu je i natpis koji ironično prikazuje preovlađujući odnos EU prema državama *zapadnog Balkana*: *U Evropu mi bi hteli, al 'nas' neće, nismo zreli*.

Metaforu o državi *zapadnog Balkana* kao detetu upotrebio je i Dimitrij Rupel, govoreći o odgovornosti Slovenije i Evropske unije prema Kosovu: *Priznali smo Kosovo kao državu i sada imamo određene obaveze. Kad smo dete poslali u školu, moramo mu*

kupiti i šolski pribor, izjavio je Rupel (24ur.com, 14. 2. 2008). Diskurs o državama koje su u procesu pridruživanja EU i inače često “pozajmljuje” elemente sa područja školstva i obrazovanja. Države *zapadnog Balkana* prikazuju se kao učenici koji moraju da urade svoje domaće zadatke, koji za urađene zadatke dobijaju ocene itd. *Srbija će sigurno postati član EU, a datum prijema zavisi od nje same*, izjavila je austrijska ministarka spoljnih poslova Ursula Plassnik, dodavši da *Srbija mora da uradi svoj domaći zadatak da bi postala član EU* (b92.net, 16. 7. 2008); posle izveštaja Evropske komisije o napretku država kandidata postalo je jasno da je Srbija *problematičan đak* (*Vreme*, 6. II. 2008, str. 16).

Predstava o državama *zapadnog Balkana* kao o deci reprodukuje i legitimizuje paternalistički odnos EU: deca nisu u potpunosti odgovorna za sopstveno ponašanje, iracionalna su i potrebna im je pomoć, kontrola, vaspitanje i obrazovanje. Uopšte, to je osobina i kolonijalnog diskursa i različitih metaforičkih oblika autoritarnog paternalizma koji je karakterističan i za međusobne odnose između društava na Balkanu i na periferiji EU: dok je Slovenija do 2004. godine i sama bila *dete*, sa članstvom u EU preuzela je ulogu *roditelja* koji *pomaže deci* na *zapadnom Balkanu*, a Srbija vidi Kosovo kao dete nesposobno da *sazri* (da postane civilizovano, *evropsko društvo*) ukoliko nije pod njenim okriljem itd.

Pridruživanje EU je put

Metafora *puta*, odnosno *putovanja*, jedna je od osnovnih konceptualnih metafora definisanih u teorijskom okviru kognitivne lingvistike shemom *početak-put-cilj* (up. Lakoff i Johnson

81

Ilustracija 4: Ručni rad Lenke Zelenović, samohrane majke iz Zemuna, koja je ostala bez posla; sliku je objavila umetnička grupa Škart (Decision Maker, 2008, 34).

1980, 44–45, Zinken 2003, 508, Klikovac 2004). Zasnovana je na iskustvu koje dobijamo vrlo rano – da “moramo doslovno nekuda otići [pomeriti se iz tačke A u tačku B] da bismo metaforično postigli neki cilj” (Zinken 2003, 508).

Realizacije konceptualne metafore: “radnja koja ima cilj predstavlja putovanje do cilja” – nalazimo u političkim i javnim diskursima članica EU, u kojima one pomoću različitih prevoznih sredstava i takođe različitim brzinama zajedno putuju prema postavljenim ciljevima, a neke među njima mogu odlučiti i da neće krenuti na put (*Evropski voz odlazi iz stanice bez Britanije*, bila je popularna metafora 1992. godine, kada su se javili problemi oko potpisa ugovora iz Mastrihta – up. Musolf 2004, 30).

82 Politički proces pridruživanja država *zapadnog Balkana* EU se takođe često predstavlja pomoću metafore puta. U tom kontekstu se metafora puta javlja kao suprotnost statičnoj slici EU kao građevine koja implicira sigurnost i zaštitu. Do cilja – članstva u Evropskoj uniji – države kandidati mogu doći različitim prevoznim sredstvima, na primer vozom ili brodom. Novinar slovenačke *Mladine* je u intervjuu sa Dimitrijem Rupelom zapisao da je na samitu EU u Zagrebu *Hrvatska uskočila u poslednji priključni vagon za približavanje EU* (*Mladina*, 11. 12. 2000). U rumunskom časopisu *Evenimentul Zilei*, povodom preporuke predsednika Evropske komisije i evropskog komesara za proširenje da Rumunija i Bugarska uđu u EU u januaru 2007, istakli su da je Rumunija *uhvatila poslednji voz za EU jer će se za njom zatvoriti vrata* (*Delo*, 27. 9. 2006). Mađarski premijer Ferenc Gyurcsány ovako je opisao ulazak Mađarske u EU: *Mnogi naši intelektualci su sa-*

njali o tome poslednjih petsto godina. Sada naš brod ulazi u luku (“Evropska mesta 2008”, *Dnevnik*, 3. 5. 2008). Voz kao prevozno sredstvo na *putu pridruživanja* omogućava hijerarhijski raspored država-vagona – na početku kompozicije su najuspešniji kandidati, a na kraju oni koji su od EU najdalje: *Na početku voza je Hrvatska. Nije teško razumeti interesovanje Unije za njeno brzo približavanje, jer ona služi kao primer svim ostalim državama u regionu*, zapisao je novinar *Dnevnika* u prilogu “Evropska mesta 2008” [Evropski gradovi 2008] objavljenom povodom slovenačkog predsedavanja Evropskoj uniji i posete gradonačelnika evropskih prestonica Ljubljani.

Kada je u pitanju upotreba metafore puta za proces pridruživanja EU država *zapadnog Balkana*, osim metafore puta koji vodi do cilja, moramo uzeti u obzir još jedan aspekt: na tom putu se države koje pokušavaju da postanu članice EU moraju transformisati, obrazovati, sazreti da bi se, kada dođu do cilja, od *neevropskih* pretvorile u *evropske*. Svako prilagođavanje modelu *evropejstva*, do koga po pravilu dolazi ispunjavanjem uslova i kriterijuma koje postavlja EU, čini da je država kandidat *korak bliže/dalje na putu u EU: Sporazum predstavlja novi korak na putu te države zapadnog Balkana (Makedonije) prema članstvu u EU* (24ur.com, 1. 4. 2004). Put prema EU je za države kandidate *dug, težak, pun prepreka: Hrvatsku, koja je danas dobila status pridruženog člana Evropske unije, očekuje težak put... Mnogo teža prepreka Račanovoj vladi na putu u Evropsku uniju biće odnosi sa Italijom* (24ur.com, 29. 10. 2001). Za metaforu puta/putovanja u političkom diskursu o pridruživanju država *zapadnog Balkana* je specifično to da ova realizacija metafore nužno ne podrazumeva aspekt cilja, koji će biti postignut na kra-

ju putovanja: ulazak u *zajedničku evropsku kuću* na kraju tog puta, odnosno procesa pridruživanja, nije zagarantovan, ali bi države kandidati morale da budu zadovoljne *evropejstvom* koje su u procesu pridruživanja zadobile: Olli Rehn je ovako komentarisao strategiju uslovljavanja koja kandidatima u zamenu za evropsku perspektivu nalaže izvođenje reformi: *Put je važan bar isto koliko i cilj* (Delo, 10. 2. 2006). Može se, dakle, pokazati da put nije samo dug, već i beskrajan.

Ulazak u evropsku kuću tako za države kandidate, naročito one iz “druge”, postsocijalističke Evrope, nije kraj putovanja, odnosno nije nedvosmislena potvrda njihovog *evropejstva*, što pokazuje da stari obrasci *drugosti* na evropskom tlu reprodukovani kroz diskurse orijentalizma i balkanizma ne nestaju sa pojavom novih obrazaca koje donosi ideologija EUropejstva. Ta činjenica često odzvanja u diskursu političkih predstavnika balkanskih i istočnoevropskih država: kada je Evropska komisija predložila prijem Bugarske i Rumunije među punopravne članice EU, bugarski ministar inostranih poslova Ivajlo Kalfin je izjavio da je *Bugarskoj uspelo ono oko čega se trudila poslednjih 17 godina* i dodao da će Sofija sada morati da ubedi ostale evropske države da je dostojna članstva u Uniji (Delo, 26. 9. 2006). Istim povodom je rumunski predsednik Traian Basescu izjavio da će Rumunija tek morati da pređe dug put od ulaska u Uniju do istinske integracije u veliku porodicu (Delo, 26. 9. 2006). Činjenica da su neke evropske države *evropskije* od drugih i da se to ne menja ulaskom ovih drugih u EU je na mnogo direktniji način izražena naslovom koji se pojavio u jednom bugarskom časopisu kada je objavljen pozitivan izveštaj o ulasku te dr-

žave u EU: *Evropa nas je prihvatila, ali se plaši da ćemo je pokrasti* (Delo, 27. 9. 2006).

Na zidinama Evrope

Marija Todorova navodi da “pre nego što je Amerika postala nova *antemurale christianitatis* zbog terorističkog napada od 11. septembra 2001, misija odbrane hrišćanstva jeste bila jedan od najvažnijih elemenata mentalne mape koja se u različitim periodima selila s jednog kraja Evrope na drugi: Evropu su spasavale Španija, Francuska, Italija, Mađarska, Austrija, Nemačka, Poljska, Rumunija, Hrvatska, Grčka, Srbija, Bugarska, Rusija, Balkan, slovenstvo uopšte, srednja Evropa itd. Ovo nije ograničeno samo na novinarsku ili puku političku retoriku, već se može naći i u naučnom diskursu” (Todorova 2005, 94–95).

Diskurs o *antemurale christianitatis* na Balkanu ima dugu tradiciju i predstavlja sredstvo koje društvima na evropskoj periferiji omogućava isticanje njihovog *evropejstva*, i više od toga – isticanje uloge *zaštitnika Evrope* od “*Turaka*” odnosno *islama*. Kao što Ivo Žanić utvrđuje u slučaju Hrvatske, predstava o *braniku* koji štiti Evropu komplementarna je i isprepletana sa dve srodne predstave: balkanska društva sebe često vide kao *raskršće* i kao *most* među civilizacijama (Žanić 2005, 36). *Branik* treba da štiti *kulturnu Evropu* od *divljih Turaka* i istovremeno predstavlja granicu između civilizacije i *divljaštva*, između Evrope i ne-Evrope. Na taj način diskurs o *antemurale christianitatis* u balkanskom kontekstu postaje sredstvo za *reprodukciju orijentalizma* koju opisuje Milica Bakić Hayden (2006 [1995]): svako društvo sebe vidi kao deo Evrope i kao njenog zaštitnika, dok se sa druge strane njenih (po pravilu jugoistočnih)

granica nalaze divlja, necivilizovana, orijentalna društva – dakle oni koji ne pripadaju Evropi. Slavoj Žižek (1993, 21) ističe da su u bivšoj Jugoslaviji “svi akteri... pokušali da legitimizuju svoje mesto 'unutar' [Evrope] tako što su se predstavljali kao poslednji branik evropske civilizacije... od orijentalnog varvarstva”. Takav diskurs nalazimo u praktično svim bivšim jugoslovenskim republikama. Novi kontekst, u kome granice u jugoistočnoj Evropi postaju granice Evropske unije, omogućava reaktuelizaciju diskursa o *antemurale christianitatis* za koju je karakteristično povezivanje diskursa o “divljim, necivilizovanim muslimanima” sa diskursima o organizovanom kriminalu, terorizmu, švercu droge, trgovini ljudima i ilegalnim migracijama.

84 Slovenačka varijanta diskursa o *antemurale* je povezana sa mitologijom *odbrane od “turskih” upada* u današnji slovenački prostor u srednjem veku i formirala se u delima “različitih intelektualaca, pre svega istoričara i književnika” (Kalčić 2007, 82). Osamdesetih godina 20. veka, dakle u vreme *evropeizacije* Slovenije, postala je aktuelna predstava o braniku Evrope od nedefinisanog, varvarskog Balkana i od mnogo bolje definisanog, neevropskog komunizma. Antropološkinja Špela Kalčić (*op. cit.*, 85) ističe da je “pozivanje na hrišćanske korene, dakle na herojski aspekt mita *antemurale christianitatis* u Sloveniji ponovo postalo zgodno političko sredstvo... početkom devedesetih godina u toku priprema za ulazak u Evropsku uniju, kada je reaktivirano sećanje na to kako su se slovenačke zemlje herojski 'odbranile od pritiska sa jugoistoka i održale vezu sa civilizacijom i kulturom zapadne Evrope' (Simoniti 1990, 196)”. Diskurs o *odbrani Evrope od “Turaka”* je u Sloveniji

(kao i u svim novonastalim nacionalnim državama na prostoru Jugoslavije) predstavljao sredstvo legitimizacije prava na članstvo u EU: ne samo da zbog zasluga u srednjem veku to članstvo zaslužuje, nego zbog *hiljadugodišnjeg pripadanja Evropi* (koje je na kratko prekinuto u 20. veku) na njega ima prirodno pravo (Lindstrom 2003). Zato se ulaskom u EU Slovenija *vratila tamo gde je uvek pripadala* (o diskursu *povratka kući* biće više reči u nastavku).

Mit *antemurale* predstavlja konstantu u procesu formiranja nacionalnog identiteta u Hrvatskoj, gde od proglašenja nezavisnosti ima sličnu ulogu kao u Sloveniji (up. Žanić 2005, Lindstrom 2003). Antropološkinja Duška Knežević-Hočevar je svojim terenskim istraživanjem pokazala da je mit *antemurale* internalizovan i među stanovništvom na današnjoj granici između Slovenije i Hrvatske: predsednik kulturno-umetničkog društva Žumberak iz Novog Mesta joj je rekao “da su skoro svi članovi društva, njih oko 150, potomci Uskoka i da su 'njihovi preci već tada branili čitavu Evropu od Turaka'. Oni će nastaviti tradiciju svojih predaka jer će 'braniti' Evropsku uniju na budućoj spoljašnjoj granici EU” (Knežević-Hočevar 2007, 215).

Slobodan Milošević je srpsku varijantu diskursa o *antemurale* učinio ponovo aktuelnom krajem osamdesetih godina 20. veka. U govoru na Gazimestanu 28. juna 1989. godine on je istako sledeće: *Pre šest vekova Srbija je ovde, na polju Kosovu, branila sebe. Ali je branila i Evropu. Ona se tada nalazila na njenom bedemu koji je štiti evropsku kulturu, religiju, evropsko društvo u celini. Zato danas izgleda ne samo nepravedno već i neistorijski i sasvim apsurdno razgovarati o pripadnosti Srbije Evropi. Ona je u njoj neprekidno, da-*

nas kao i pre. Razume se, na svoj način. Dok je Milošević na proslavi 600 godina Kosovske bitke govorio o odbrani Evrope od Otomana u 14. veku, ista metafora i ista uloga Srba isticana je devedesetih godina, samo su se neprijatelji pred zidinama promenili. U časopisu *Duga* je objavljen zapis da istina o Kosovu i Metohiji kroz vekove nije se mnogo menjala, tako da se i dan-danas muslimanski fundamentalizam preko Kosova i Metohije, kao preko velike kapije, približava Evropi, turdo-glavo kuca na njena vrata. Ne verujem da to u Evropi ne razumeju, pa i oni kojima Srbija nije baš na srcu, a koji dobro znaju da je ta stara balkanska država poslednja brana nadirućem i agresivnom muslimanstvu (citirano po Bakić-Hayden 2006, 65). Dragoš Kalajić je 1994. godine zapisao: *Islamska najezda na zapadnu Evropu mirnim putem, putem masovnih emigracija, pretila da evropskih naroda načini nacionalne manjine u njihovim sopstvenim državama i samo naglašava značaj sveukupne srpske borbe za odbranu Evrope, evropske kulture i civilizacije* (citirano po Bakić-Hayden 2006, 64).

Ova izjava veoma podseća na diskurs ekstremne desnice u zapadnoevropskim državama koji danas često čujemo, što ukazuje na to da je diskurs o *antemurale*, mada se uvek legitimizuje kao širi interes odnosno kao odbrana čitave Evrope, zapravo duboko nacionalistički i usko povezan sa partikularnim nacionalnim interesima. Istu sliku pruža diskurs koji nastaje u kontekstu širenja EU na zapadni Balkan, s tim što se u tom kontekstu radi ne (samo) o odbrani Evrope od "Turaka"/muslimana nego (i) o pitanjima bezbednosti, kriminala, šverca narkotika, trgovine ljudima, ilegalnih migracija, terorizma itd. U diskursima koji nastaju u vezi sa pridruživanjem EU, zapadni Balkan je pomaknut južno od evropskog kontinenta, dakle u "treći svet". Tako imamo oblast koja se naziva zapadni Balkan,

koja je geografski na jugoistoku Evrope, a ideološki je autori "evropskih" diskursa sve više potiskuju na jug, izvan simboličkih granica Evrope. Vrlo ilustrativan primer formiranja takve predstave integracijom diskursa o evropskoj drugosti, islamu, terorizmu, kriminalu i ilegalnim migracijama je sledeći citat iz teksta Lucia Caracciola, urednika *Limesa*, italijanskog časopisa za geopolitiku: *Na italijansku granicu se i dalje vrši pritisak, i taj pritisak dolazi sa istoka na kopnu i dalekog jugoistoka na moru. Različite kriminalne mreže destabilizuju područje i tako što saraduju sa ćelijama islamskog terorizma, pre svega panbalkanskim i bosanskim. Tako nastaju struje balkanizacije. Sa istoka pritisak dolazi iz Rusije i država koje se sa njom graniče (Ukrajina, Transnistrija, Moldavija, Crno more, Kavkaz) i nastavlja se prema srcu Balkana (Bugarskoj, Rumuniji, unutrašnjosti Makedonije, Srbiji i Bosni) i stiže na našu jadransku obalu preko bivše Jugoslavije i Albanije. Jugoistočne struje dolaze iz severne Afrike i Srednjeg istoka i slivaju se sa strujama turskog kriminala... Migracije ljudi afričkog porekla su pre svega usmerene na naša ostrva, a otuda lakše dopreću na evropski kontinent. Kad migracione struje putuju kroz crne rupe Balkana, šire se i postaju faktor destabilizacije koji uključuje i terorizam... Spoj migracionih struja i terorizma dodatno povećava opasnost infiltracije Al Kaide i njenih bosanskih i albanskih izdanaka u Italiju. Islamski teroristi takođe nonšalantno koriste banke na Balkanu za pokrivanje svojih finansijskih operacija. Zbog pomenutih faktora i blizine zapadne Evrope, Balkan je idealna logistička baza za Osamu i njegovu braću (Caracciolo 2004, 24). Osećaj ugroženosti Evrope (po pravilu je to osećaj ugroženosti pojedinih država članica EU) postao je naročito snažan devedesetih godina 20. veka, kada se (zapadna) Evropa uplašila "gladnih masa" na svojim južnim i istočnim kapijama (Goldsworthy 2005, 16). Da je Italija pristupila Šengen-*

skom sporazumu, Albanci koji su se prethodnih nedelja iskrcavali u Brindiziju imali bi otvoren put ka Minhenu ili Hamburgu, izjavio je u to vreme jedan nemački političar (*Independent*, 19. 4. 1997, str. 16; citirano prema Goldsworthy 2005).

U političkom diskursu koji je neposredno povezan sa procesom pridruživanja EU država zapadnog Balkana te države se istovremeno nalaze na putu i pred zgradom, odnosno pred vratima ili na pragu EU. Za one koji su već u zgradi, takav položaj može biti potencijalna opasnost, pretnja pred kojom se zajednička evropska kuća mora zaštititi. Biti na pragu EU može, dakle, osim već pomenutih značenja, značiti i biti opasno blizu. Na stranici Kancelarije za droge Ministarstva za zdravlje Republike Slovenije je pisalo da je (*Jugoistočna Evropa*) region 'na pragu Evrope' koja se širi, koji je još uvek uključen u puteve ogromnih količina zabranjenih droga prema unosnim tržištima zapadne Evrope, što ima za posledicu porast organizovanog kriminala (<http://www.uradzadroge.gov.si>, pristup: 10. 1. 2007).

Kao što sam već istakla i kao što pokazuje citat iz članka Caracciola, diskurs zaštite Evrope

od onih koji se nalaze pred njenim vratima, mada se poziva na zajedničke evropske interese i vrednosti, suštinski je podređen nacionalnim interesima. To postaje očigledno prilikom "pomeranja" granica EU sa njenim širenjem ili sa širenjem šengenske zone. Austrija je 1. maja 2004, kada se 10 novih članica pridružilo EU, uvela novi režim na graničnim prelazima sa novim članicama. Austrijski ministar unutrašnjih poslova je tom prilikom izjavio da Austrija na taj način ne otvara vrata "uvozu kriminala", već, naprotiv, podiže nivo sigurnosti svojih granica (*Dnevna Mladina*, 20. 1. 2004).¹³ Brojni Slovenci su tu izjavu doživeli kao još jednu potvrdu austrijskog kolonijalnog odnosa i uvredu od strane severnog suseda,¹⁴ mada skoro isti diskurs možemo naći i u Sloveniji, i to više od deceniju ranije, u vreme definisanja nove državne granice između Slovenije i Hrvatske. Naime, početkom devedesetih je preovlađivalo uverenje da ta granica mora biti strogo kontrolisana. Argumentacija za takav stav zasnivala se na neophdnosti sprečavanja ilegalnih migracija, šverca i sličnih kažnjivih aktivnosti, a sve to u kontekstu Evrop-

13 Osiguravanje "veće bezbednosti granica" je postalo još važnije za Austrijance prilikom širenja šengenske zone i nije se zadržalo samo na rečima: *Mladina* (24. 12. 2008, str. 17) navodi da je krajem 2007. u austrijskom pograničnom selu Deutschkreuz zavladao panika jer su očekivali "kriminal sa Istoka": "Seljaci su unajmili privatno obezbeđenje koje je patroliralo ulicama između deset sati uveče i četiri ujutru, jer se nisu više osećali bezbedno. U isto vreme, austrijska vlada je poslala 1500 vojnika na pogranično područje, mada je tamo već bilo 2000 austrijskih policajaca." Samo pola godine od proširenja šengenske zone strah se pokazao preteranim, pošto su se broj ilegalnih migranata i nivo kriminala smanjili.

14 To potvrđuju i komentari čitalaca *Dnevne Mladine* na stranici www.mladina.si: (1) *Jodleri nas Slovence nikad neće smatrati za ravnopravne članove EU i stalno će izmišljati nove finte da bi mogli da nas zajebavaju.* (2) *Austrijanci još uvek sanjaju Austro-Ugarsko carstvo – "Tempi pasati, meine Bauern, tempi pasati. Fuer immer!"* (3) *Oni bi da budu "nešto više", ali su uvek bili, još uvek su i uvek će biti samo brđani koji loše govore nemački. Nemci ne mogu da ih smisle (više puta dokazano), doduše ne samo oni. A oni i dalje sanjaju, sanjaju, sanjaju... usred bela dana* (pristup: 23. 12. 2006).

ske unije i njenih očekivanja: tadašnji državni sekretar u Ministarstvu unutrašnjih poslova je istakao da je *stroga kontrola na granici sa Hrvatskom i Mađarskom pitanje očekivanja Evrope. Slovenija treba da postane nova evropska država koja je sposobna da kontroliše ilegalne migracione talase prema zapadu* (Šimunić 1995, 2, citirano prema Knežević-Hočevar 2004, 120).

Evropa je budućnost

Za razliku od do sada razmatranih metafora koje uglavnom omogućavaju prostornu konceptualizaciju predstava koje se odnose na pridruživanje EU država *zapadnog Balkana*, jedna od važnijih predstava zasniva se na vremenskom konceptu – konceptu koji u odnosu na sadašnji trenutak vreme deli na prošlost i budućnost. Predstava o linearnom toku vremena od prošlosti prema budućnosti se pomoću metaforičkih procesa povezuje sa idejom napretka: ono što je povezano sa prošlošću je zaostalo i nerazvijeno, dok se za budućnost vezuju pojmovi razvoja i napretka. Zato je u političkim i medijskim diskursima bilo moguće artikulirati iskaze koji pridruživanje EU država *zapadnog Balkana* prikazuju kao njihovo *opredeljenje za budućnost* (i konačan raskid sa reakcionarnom prošlošću); takav diskurs podržava i prostorna metafora *napredovanja*

na putu u Evropu. Zvaničnici EU i slovenački političari uporno ponavljaju da je neophodno omogućiti *evropsku perspektivu* ili *evropsku budućnost* državama *zapadnog Balkana* i da te države *kreću evropskim putem, biraju evropski put* itd. Pri tom se pridruživanje EU predstavlja kao jedini način da se države *zapadnog Balkana oslobode tereta prošlosti i razornog nacionalizma* i da se *okrenu budućnosti*. Urednik vanrednog dodatka časopisa *Dnevnik* pod naslovom “Evropska unija i države jugoistočne Evrope” u uvodniku ističe da *države jugoistočne Evrope propuštaju izuzetnu priliku da se brže oslobode tereta prošlosti i mnogo bolje iskoriste strateški i geopolitički položaj u Evropi* (“EU in države JV Evrope”, 17. I. 2009, str. 5). Sa Evropskom unijom se u takvom diskursu povezuju pojmovi *budućnost, napredak, stabilnost, zdravlje*; zato je nepripadanje EU povezano sa *prošlošću, nestabilnošću, haosom, nacionalizmom, bolešću* – osobinama koje se u diskursu balkanizma¹⁵ već tradicionalno povezuju sa društvima na Balkanskom poluostrvu.¹⁶ EU je tako istovremeno uslov za normalnost i neko ko normativno određuje kako postati normalan. Olli Rehn je 28. januara 2008. godine, na dan kada je Savet ministara EU odlučivao o nastavku saradnje sa Srbijom, u britanskom *Guardianu* objavio autorski tekst pod naslovom *Balkan na putu ozdravljenja* (Rehn 2008).¹⁷ U njemu je na-

87

15 O balkanizmu v. Todorova 1999.

16 O odnosu nacionalizma i modernosti i o ulozi nacionalizma u ideološkoj podeli Evrope na zapadnu i istočnu (koja uključuje Balkan) govori Todorova u članku “The Trap of Backwardness” [Zamka zaostalosti] (Todorova 2005a, srpski prevod Todorova 2010); za kritiku esencijalističkih objašnjenja nacionalizma u istočnoj Evropi v. i Balibar 2007, Hassner 1991, Hobsbawm 1991.

17 Istu metaforu *ozdravljenja/izlečenja* je upotrebio kolumnista slovenačkih besplatnih novina *Žurnal* Dejan Steinbuch u članku pod naslovom *Kako Srbe izlečiti od nacionalizma, gde je napisao: Žato mislim da je krajnje vreme da naše srpske prijatelje izlečimo od nacionalizma i da im pomognemo na putu u budućnost* (*Žurnal*, 23. 2. 2008, str. 18).

pisao da stanovnike Balkana ove godine čeka odlučan izbor — njihova regija bi konačno mogla rešiti ogromne probleme potekle iz ratova devedesetih ili se vratiti nestabilnosti i ekstremnom nacionalizmu. Prva mogućnost ih vodi stabilnosti, napretku i evropskoj integraciji, ali mnogi komentatori smatraju da je neizbežno ovo drugo. Pridev balkanski se u ovom citatu zapravo odnosi samo na države zapadnog Balkana, a možemo uočiti i tipičnu upotrebu prideva balkanski koji se odnosi na ratove na prostoru bivše Jugoslavije: tako se “karakteristike izuzetne jugoslovenske situacije eksternalizuju i na potpuno neopravdan način retorički prodaju političkoj klasi i široj javnosti kao Balkan” (Todorova 2010, 37).¹⁸

Balkan, dakle, može da ozdravi, normalizuje se, izbegne rastući nacionalizam samo ako postane deo Evropske unije, samo ako postane Evropa. U procesu uspostavljanja oštre suprotnosti između ove

88 dve celine prećutkuje se realnost današnje Evropske unije u kojoj se brojne države suočavaju sa rastućim nacionalizmom, jačanjem ekstremno desnih političkih snaga, rasizmom, ksenofobijom i sličnim “grozotama” koje se pripisuju isključivo onim društvima koja svoje evropejstvo tek moraju da steknu da bi se pridružila velikoj evropskoj porodici. Slične obrasce nalazimo i u izjavama evropskih političara: Rehn je nekom drugom prilikom izjavio da Srbija mora da izabere između nacionalističke prošlosti i evropske perspektive (Delo, 10. 2. 2006) i da je važno da Srbija materijalizuje svoju evropsku perspektivu i da je današnji korak znak napretka

od nacionalističke prošlosti prema evropskoj budućnosti (24ur.com, 13. 6. 2007). Janez Janša je prilikom posete Makedoniji istakao da je Slovenija uverena da države zapadnog Balkana spadaju u zajedničku evropsku porodicu; evropska perspektiva je jedina realna perspektiva za napredak država u regionu (24ur.com, 27. 2. 2007, podnaslov članka “Evropa je jedina realna perspektiva za Makedoniju”).

Iz ovog diskursa dobijamo sledeću “vremensku mapu” Evrope: ono što je za Evropsku uniju sadašnjost predstavlja za države zapadnog Balkana budućnost; one u ovom trenutku ne žive u sadašnjosti nego u prošlosti kojom vladaju nacionalistički mitovi. Realnost zapadnog Balkana nema status sadašnjosti već prošlosti i stoga je transformacija društava u ovom delu Evrope neophodna i zato je razlika između Evrope (EU) i zapadnog Balkana izrazita. Na taj način se onemogućava uočavanje sličnosti između ove dve celine. Ovakav diskurs nije karakterističan samo za politiku i medije, nalazimo ga i u akademskoj i drugim sferama. Percepciju zapadnjaka u kojoj “nezapadnjak uvek živi u drugom vremenu, čak i kad je naš savremenik”, Marija Todorova (2010, 40) naziva hronični alohronizam.

Opisani politički diskurs predstavlja otelotvorenje raširene predstave o Balkanu kao posebnoj oblasti sa inherentnim karakteristikama, među kojima su i izrazita naklonjenost mitovima i opsednutost prošlošću. Po mišljenju nemačkog istoričara Holma Zundhausena

18 Tržišnu strategiju (neopravdanog) “prodavanja” nečega kao balkanskog nalazimo i tamo gde je ne bi trebalo biti: u stručnoj akademskoj literaturi. Američki lingvista Robert Greenberg je 2004. godine kod izdavača Oxford University Press objavio knjigu pod naslovom *Language and Identity in the Balkans* [Jezik i identitet na Balkanu]. Detaljniji uvid u ovu studiju međutim pokazuje da se ona bavi isključivo istorijom i raspadom srpskohrvatskog jezika i da se ne odnosi ni na kakve šire balkanske jezičke pojave ili osobine.

(Sundhaussen, 1999), među te mitove spadaju mit o "zlatnom" predotomanskom dobu, mit o "turskom jarmu", mit o čistoj i organskoj naciji, mit o nacionalnom preporodu, kosovski mit, hajdučki mit i mit o mučeništvu. Todorova u kritici ovakvog pogleda na Balkan upozorava "da je veoma teško strukturalno razlikovati te mitove od antičkog mita o 'zlatnom' dobu, mita o mračnom srednjem veku, mita (i prakse) vezanog za Nirnberške zakone iz tridesetih godina 20. veka i *ius sanguis*, mita o Rimu (kakav se javlja u italijanskoj nacionalnoj ideologiji, zajedno sa mitom o Rimskoj republici, Rimskom carstvu, kao i papstvu), mita o bici kod Poatjea (i onoj u osmom i onoj u četrnaestom veku), mita o Valkirama i mita o tvrđavi pod opsadom neprijatelja" (Todorova 2010, 36).

IV. REPRODUKCIJA KOLONIJALIZMA: AUSTRIJA, SLOVENIJA I ZAPADNI BALKAN

Proces širenja Evropske unije na istok i jugoistok kontinenta učinio je aktuelnom već utvrđenu predstavu o Balkanu kao periferiji koju treba kontrolisati i voditi i kojoj je neophodna pomoć evropskih centara moći. Pridruživanje država zapadnog Balkana se u političkom diskursu ne predstavlja samo kao put koji te države moraju preći i na kome se moraju promeniti: za tu promenu potrebna im je pomoć, a na putu ih treba voditi. Jelko Kacin je istakao da *EU mora da iskoristi sve svoje nakupljeno znanje, ekspertsko znanje ljudi i finansijsku podršku da bi vodio Balkan na presudnom putu prema Briselu* (Evropski parlament, 30. 12. 2006).

"Tutorstvom" država EU u procesu pridruživanja država Balkana stvara se predstava o tom regionu kao "nižem na evolucijskoj lestvi-

ci"; taj region "ne može da napreduje sam, već je potrebno voditi ga sa strane da ne bi ponovio greške iz prošlosti" (Hammond 2006, 19). Mišljenje da je neka vrsta kolonijalne uprave na Balkanu neophodna da bi se sačuvao mir i omogućio razvoj celog evropskog kontinenta često se moglo čuti u pseudoakademsom, publicističkom i novinarskom diskursu u devedesetim godinama 20. veka. Andrew Hammond (2006, 20) navodi brojne primere takvog diskursa: Robert Carver (1998) jedino rešenje za beskonačne nemire u Albaniji vidi u *nametanju evropskog reda i marljivosti i u povratku centara moći kakvi su postojali u stara kolonijalna vremena*. Robert Kaplan u svojoj knjizi *Balkan Ghosts* (Balkanski duhovi, 1993), koja se danas navodi kao *par excellence* primer balkanizma, ističe da *samo zapadni imperijalizam – mada se većini taj termin neće svideti – može ujediniti evropski kontinent i sačuvati Balkan od haosa*. Kanađanin Michael Ignatieff je početkom devedesetih godina razloge za konflikte na Balkanu video u odsustvu velikih sila: napisao je da su se *na Balkanu, nad kojim je nekada imala kontrolu imperija, narodi našli u situaciji u kojoj nema imperijalnog arbitra kome bi se mogli obratiti. Žato ne iznenađuje da su se okomili jedan na drugog sad kada ih jači od njih više ne ograničavaju da poravnaju račune, što je imperija dugo odlagala*. Julian Borger je na stranicama *Guardiana* zapisao da je *blagi kolonijalni režim nužan za demokratski razvoj Bosne*. Slovenački antropolog Rajko Muršič (2007, 91) ističe da je ideja o neophodnosti kontrole nad Balkanom povezana sa imaginacijom ovog prostora kao "raskršća ili kontaktne zone; ova nejasno definisana predstava omogućava formiranje jasno definisanog hegemonijskog diskursa. Ako negde postoji mesto gde stvari još nisu sređene, tamo je potrebno sprovesti 'naš' način organizacije i

razviti i jačati Naš red (ili prosto Naš način). To nije teško jer se granična zona nestabilnosti uvek predstavlja kao most ili raskršće” (up. Todorova 1999).

Način uprave i organizacije međunarodne zajednice najpre u Bosni i Hercegovini a zatim na Kosovu, koji su posledica ratova na prostoru Jugoslavije, odlikuju brojne osobine kolonijalnog, na šta upozoravaju istraživači diskursa glavnih političkih aktera te uprave (up. Majstorović 2007, Tatlić 2007/2008). Ovi diskursi, u kojima se “misija međunarodne zajednice” eksplicitno predstavlja kao *mission civilisatrice* – njihni predstavnici moraju nizom mera balkanske narode naučiti demokratiji i poštovanju zakona – deluju u sinergiji sa već postojećom predstavom o Balkanu kao oblasti kojoj je neophodna kolonijalna kontrola i sa novim mehanizmima isključivanja koje donosi proces pridruživanja EU – proces demokratizacije za koji je neophodna neka vrsta kolonijalne uprave predstavlja neophodan uslov za *evropeizaciju* balkanskih društava (Majstorović 2007, 630).

“Mentorstvo”, “tutorstvo”, *usmeravanje na putu ka EU*, odnosno *pomoć* državama *zapadnog Balkana* u procesu pridruživanja je zadatak Evropske unije u celini, a još više je područje za redefinisane uloga pojedinih država unutar EU. U tom procesu redefinisanja njihovi politički predstavnici posežu za različitim – mogućim i nemogućim – diskurzivnim sredstvima. Juna 2007, neposredno pre nego što je Portugal preuzeo ulogu predsedavajuće države Savetu Evropske unije, portugalski ambasador u EU Álvaro de Mendonça e Moura je prilikom predstavljanja prioriteta portugalskog predsedništva izjavio da će se Portugal *zbog svoje kolo-*

nijalne prošlosti koncentrisati na saradnju sa Afrikom, sa akcentom na poštovanju ljudskih prava (24ur.com, 11. 6. 2007). Nekoliko meseci kasnije, *The Financial Times* je preneo izjavu premijera Slovenije, koja se pripremala da od Portugala preuzme ulogu predsedavajućeg: Janez Janša je izjavio *da u regionu (zapadnog Balkana) Slovenija ima interese slične onima koje Portugal ima u Africi* (Mladina, 4. 8. 2007).

Navedene izjave ilustruju ideološki i diskursivni mehanizam koji nazivam *reprodukcija kolonijalizma*, oslanjajući se na koncept *reprodukcije orijentalizma* koji su razvili Milica Bakić-Hayden i Robert Hayden i za koji je karakteristična “tendencija da se svaki region koji je južno i istočno od nas vidi kao konzervativniji i primitivniji” (Bakić-Hayden (i Hayden) 2006, 36; up. Bakić-Hayden 1995). Mada su orijentalizam i kolonijalizam u velikoj meri prepleteni pojmovi, čini mi se da je u kontekstu definisanom Evropskom unijom opravdanije govoriti o reprodukciji kolonijalizma, pre svega zato što je kolonijalna ili uopšte ekspanzionistička prošlost uslov za upotrebu ovog mehanizma. Prilikom stvaranja i reprodukcije orijentalističkog diskursa aspekt nekadašnje uključenosti onoga ko orijentalizuje u poslove onoga ko je orijentalizovan nije neophodan. Pored toga želim da ukažem i na (neo)kolonijalne procese u diskursu i van njega pomoću kojih se *zapadni Balkan* udaljava od Evrope i postavlja u prostor “trećeg sveta”. To, naravno, ne znači da reprodukcija kolonijalizma ne koristi tipična sredstva kojima se konstituiše orijentalni Drugi: posebno treba istaći orijentalističku ideju o neophodnosti kontrole, usmeravanja i obrazovanja tog Drugog i veze između znanja o Drugom i uspostavljanja odnosa subordinacije koju je Edward

Said (1996) postavio u središte svog koncepta orijentalizma.

Na nivou diskursa, “signal” reprodukcije kolonijalizma jeste uspostavljanje paralele između interesa i političkog ponašanja neke države gde se ti interesi i ponašanje legitimizuju kolonijalnom prošlošću, i interesa i političkog ponašanja države koja nema kolonijalnu prošlost (u citiranom primeru se radi o Sloveniji). Ova analogija nije samo “signal” diskursa reprodukcije kolonijalizma, već je i njena suštinska karakteristika i čak njen nužan uslov: ona je često jedina osnova za to da se odnos prema području koje se nalazi izvan EU označi kao kolonijalan; tako je i u slučaju citirane izjave bivšeg slovenačkog premijera Janše. Ta izjava pokazuje da i politički predstavnici država koje nemaju kolonijalnu prošlost mogu stvarati kolonijalni diskurs. To omogućava kontekst koji u savremenoj Evropi definiše članstvo u Evropskoj uniji – članstvo je osnova za uključivanje i isključivanje. Taj kontekst stvara zajedničko “skladište” diskurzivnih obrazaca koje članice EU imaju na raspolaganju za uobličavanje diskursa drugosti kada je reč o političkim i društvenim subjektima koji nisu deo ujedinjene Evrope. Za ovim obrascima posežu pre svega predstavnici onih država čije *evropejstvo* nije neupitno, bez obzira na njihovo članstvo u Uniji.

Reprodukcija kolonijalizma i uloga istorijskog nasleđa

Iz istorijskih razloga, Austrija je u Sloveniji tradicionalno prisutna preko svojih investicija. Prvi razlog je to što je Slovenija u Austro-Ugarskoj pripadala Beču a ne Budimpešti. Drugi razlog je to što Austrijanci znaju da je Slovenija u vreme Jugoslavije stvarala četvrtinu ukupnog BDP i više od tre-

ćine ukupnog izvoza. Reč je i o tome kako širi krug Austrijanaca doživljava ovaj prostor. Austro-Ugarska se raspala 1919. godine [sic!]. Od tada nije prošlo ni sto godina i u Austriji se sa generacije na generaciju prenosio osećaj da je u pitanju njihova nekadašnja teritorija. Žato se tu i tamo javlja pokroviteljski i uzvišeni odnos prema Slovincima. Austrija se u Sloveniji ponaša na sličan način kao što se Slovenija ponaša na jugoistoku Evrope, izjavio je Jelko Kacin o privrednom prisustvu Austrije u Sloveniji (Mladina, 14. 3. 2004).

Iz sadržaja Kacinove izjave je očigledno da je *reprodukcija kolonijalizma u slučaju Austrije, Slovenije i zapadnog Balkana* višeslojna i daleko kompleksnija nego kod analogije između Portugala i Slovenije. Razlog za to su istorijska nasleđa koja su zajednička i ovim dvema državama i državama *zapadnog Balkana*. Neka od tih nasleđa pominje i Kacin u svojoj izjavi: austro-ugarsko/habzburško nasleđe koje dele Austrija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i deo Srbije, i jugoslovensko nasleđe zajedničko Sloveniji i ostalim bivšim jugoslovenskim republikama. Za Sloveniju i sve države *zapadnog Balkana* zajedničko je i socijalističko nasleđe.

Istorijsko nasleđe ima važan uticaj na identitete, odnose i uloge u današnjoj Evropi. Marija Todorova ističe da je istorijsko nasleđe korisna analitička kategorija zato što ne odbacuje prednosti analize prostora, ali precizira vremensku dimenziju i uzima u obzir i istorijsku specifičnost (Todorova 2005, 86–87). Za razliku od tradicije, koja je selektivna, istorijsko nasleđe nije rezultat aktivnog procesa svesnog izbora elemenata iz prošlosti: “odnosi se na sve što se sačuvalo, sviđalo se to nama ili ne” (*op. cit.*, 88). Istorijska nasleđa, dakle, ne možemo menjati, ali se na njih možemo pozivati ili ih pre-

ćutati, možemo ih glorifikovati ili učiniti tabuom – u zavisnosti od toga kakvu poziciju želimo za sebe u sadašnjosti. U društvima koja dele istorijska nasleđa, ona se stalno iznova interpretiraju i koriste prilikom pregovaranja o savremenim kolektivnim identitetima, političkim i društvenim strategijama. U ovim procesima učestvuju i “obični ljudi” i pripadnici političkih elita i društvene institucije. Primer redefinisiranja odnosa prema istorijskom nasleđu kod “običnih ljudi” daje antropolog Bojan Baskar, koji je u svojoj interpretaciji jugonostalgije kod Slovenaca i Hrvata obuhvatio širi istorijski okvir i odlučio se za tumačenje jugonostalgije u kontekstu nostalgije prema imperiji – već poznate pojave na području nekadašnje austro-ugarske države. Zajedničke osobine kao što su etnička raznovrsnost, nadnacionalni identiteti i kult ličnosti omogućavaju da jugonostalgiju razumemo kao alternativu “austronostalgiji” u oblastima kojima je zajedničko austro-ugarsko imperijalno nasleđe; jugonostalgija se u tom kontekstu pokazuje kao identitetska strategija razgraničavanja i kao posledica straha Slovenaca (i Hrvata) da će posle sticanja nezavisnosti postati “isti kao Austrijanci” (Baskar 2007).

Iako Austrija nije bila kolonijalna sila u klasičnom smislu, njena imperijalna prošlost je razlog što se njen odnos prema ostalim bivšim delovima habzburške monarhije često doživljava kao (post)kolonijalan.¹⁹ I tradiciju *Südstfor-*

schung na nemačkom jezičkom prostoru treba razumeti kao varijantu orijentalističkog odnosa znanja i produkcije društvene moći. U novije vreme se u Sloveniji austrijska politika prema njenom južnom susedu često interpretirala kao (post)kolonijalna, naročito pre nego što je Slovenija postala članica EU, ali i posle toga. Karin Kneissl, austrijska publicistkinja i stručnjak za Bliski istok, ističe da se neokolonijalni odnos često pominje od kada je Austrija 1988. godine postala članica EU. Slovenački političari i novinari su sve češće kritikovali Austriju kao nekog ko koči širenje EU (Kneissl 2002, 167). U slovenačkoj štampi su se mogli pročitati naslovi *Da li je Slovenija sad austrijska kolonija?* (Delo, 10. 9. 1999), *Još uvek austrijska kolonija* (Večer, 13. 9. 1999) itd. “Pojmovi kao što su *tutorstvo*, *hegemonie namere*, *licemerje* i *bahatost* postali su sastavni deo pisanja slovenačke štampe o odnosu Austrije prema Sloveniji” (Kneissl 2002, 167–68).

Zbog zajedničkog istorijskog nasleđa *reprodukciju kolonijalizma* između Austrije, Slovenije i *zapadnog Balkana* nije moguće redukovati samo na linearno prenošenje diskurzivnih obrazaca u kojima je kolonijalno nasleđe argument za legitimizaciju statusa i uloga unutar EU iz austrijskog u slovenački medijski i politički diskurs. Pre se radi o nekoj vrsti “takmičenja” između ove dve države za ulogu *eksperta za zapadni Balkan*.²⁰ Obe su *zapadni Balkan* navele kao jedan od prioriteta prilikom predsedavanja Savetu

19 Up. Feichtinger, Prutsch, Csáky (ur.) 2003; Ruthner 2003; Uhl 2002.

20 U politikološkim studijama i studijama međunarodnih odnosa, geografska blizina i zajednička istorija uzimaju se kao osnovo za strategiju “aktivne spoljne politike” koja bi trebalo da bude naročito pogodna za male evropske države. Bojinović (2005) analizira mogućnosti takve strategije upravo u slučaju Slovenije i Austrije i njihove politike prema *zapadnom Balkanu*.

EU (Austrija je bila predsedavajuća u prvoj polovini 2006. godine, a Slovenija u prvoj polovini 2008. godine). Zajedničko istorijsko nasleđe koje Slovenija i Austrija kao članice EU dele sa državama zapadnog Balkana predstavlja osnovu za pozivanje na posebno znanje o regionu i prisvajanje posebne uloge *eksperta za zapadni Balkan* unutar EU. Izvor tog posebnog znanja se, međutim, različito tretira u austrijskom i slovenačkom diskursu: dok austrijski političari i novinari eksplicitno pominju zajednička iskustva iz prošlosti koja su rezultat austrijske ekspanzije na jugoistok, slovenački autori javnog diskursa najčešće prećutkuju odakle Sloveniji posebno znanje o *zapadnom Balkanu*. Jugoslovensko i socijalističko nasleđe se u tom diskursu, dakle, ne pominju.

Na zvaničnom sajtu austrijskog Ministarstva za spoljne poslove (<http://www.bmeia.gv.at/en/foreign-ministry/foreign-policy/europe/western-balkans.html>, pristup: 8. 3. 2009) nalazimo tvrdnju da je *zapadni Balkan* prioritet austrijske spoljne politike, što je poduprto sa dva argumenta koji se međusobno dopunjuju:

a. argument zajedničkog istorijskog nasleđa: *Žbog viševjekovne političke, kulturne i ekonomske povezanosti, austrijska spoljna politika je Balkanu uvek pridavala poseban značaj.*

b. argument posebnog znanja: *Austrija je tradicionalno imala vrlo aktivnu ulogu u donošenju spoljnopolitičkih mera kojima je EU nastojala da pomogne Balkanu u prevazilaženju njegovih problema. Žbog svog produbljenog znanja o procesima u ovom regionu, Austrija može efikasno doprineti smirivanju krize na Balkanu.*

U austrijskim političkim i medijskim diskursima često se ističu oba ova argumenta. Čak je moguće uspostaviti kontinuitet između dis-

kursa iz 19. veka i savremenih diskursa. Statističar Hugo Bach je 1887. godine napisao *da je napredovanje obrazovanja (u Srbiji) svakako povezano s uticajem Habzburške monarhije. Prema podacima iz popisa stanovništva 1874. godine, brojni stanovnici Srbije bili su rođeni u Austro-Ugarskoj. Ovaj podatak ukazuje na to da je istorijska misija prenošenja kulture na istok uspešno ispunjena na srpskoj teritoriji* (Promitzer 2003, 192); u časopisu *Der Standard* 2006. godine nalazimo sledeću izjavu: *U Bosni Austrijanci uživaju vrlo visok ugled, što je povezano sa reformom obrazovanja koju je po aneksiji 1887 [sic!] sprovela Habzburška monarhija* (16. 6. 2006).

Austrijski antropolog Andre Gingrich činjenicu da je Austrija 1993. i 1994. godine ponudila utočište za više od 80.000 izbeglica iz Bosne i Hercegovine (većinom muslimana), dok je istovremeno veliki deo Austrijanaca podržavao ksenofobičnu politiku Jörga Haidera koja se između ostalog zasnivala na nipodaštavanju muslimanskog Drugog, objašnjava upravo prirodom diskursa koji je mobilisao Austrijance da pomognu bosanskim muslimanima. Kampanju pod naslovom *Nachbar in Not* (Komšija u nevolji) pratio je sledeći iskaz koji su često koristili austrijski političari i društveni aktivisti: *Ti ljudi su naše komšije i istorijski su usko povezani sa Austrijom* (Gingrich 1998, 106). Gingrich utvrđuje da se ovaj iskaz odnosi na austrijsko *de facto* kolonijalno prisustvo u Bosni, i ne samo na njega: možemo ga razumeti “iz perspektive otvorene i ponekad rizične antisrpske politike Austrije nakon 1991. godine. *Nашe bosanske komšije su oni muslimani u Bosni koji su se usprotivili srpskom nacionalizmu pre 1914. godine, kad su srpski nacionalisti ubili austrijskog prestolonaslednika i time izazvali početak Prvog*

svetskog rata. To su potomci onih bosanskih muslimana koji su se zatim hrabro borili u vojsci Austro-Ugarske imperije protiv Srba i Italijana na jugoistočnim frontovima sve do kraja Prvog svetskog rata. To su oni dobri muslimani koji imaju utvrđeno mesto u austrijskom imaginarijumu” (*op. cit.*, 106–107).

Sa druge strane, slovenački političari u svojim izjavama pominju posebno znanje o regionu, ali ne i istorijske veze i zajedničku prošlost koji su omogućili dobijanje tog znanja. Janez Janša je marta 2007. godine izjavio da će jedan od prioriteta slovenačkog predsedništva EU biti angažovanje na širenju integracija na *zapadni Balkan*, a Rupel je tom prilikom rekao da je *Slovenija dobar poznavalac prilika u regionu* (b92.net, 31. 3. 2007).

94 Argument o zajedničkoj prošlosti se ne pominje ni u izjavama slovenačkih političara kada bivšim jugoslovenskim republikama *nude pomoć* u procesu pridruživanja EU: ministar Rupel je prilikom posete Srbiji 2003. godine istakao da je *Slovenija sa svojim vezama, iskustvom i mogućnostima spremna da pomogne Srbiji i Crnoj Gori, i zbog toga da bi čitav region što pre pratio Sloveniju na putu evroatlanskih integracija* (24ur.com, 28. 8. 2003). Tri godine kasnije, na svečanosti povodom otvaranja slovenačke ambasade u tad već nezavisnoj Crnoj Gori, Rupel je istakao da je *Slovenija spremna da svoja iskustva s puta uključivanja u Evropsku uniju deli sa Crnom Gorom* (b92.net, 23. 6. 2006).

Razlike u slovenačkim i austrijskim diskursima koji se odnose na *zapadni Balkan* moguće je objasniti različitim istorijskim ulogama ova dva nacionalna društva. Uloga Slovenije u regionu nikada nije bila obeležena imperijalnim namerama. Možemo čak reći da je Sloveniju, kao i

države *zapadnog Balkana*, “kolonizovala” jedna od dve imperije koje su postojale na ovim prostorima do početka 20. veka. Socijalističko nasleđe dodatno doprinosi dvosmislenom položaju na simboličkoj karti savremene Evrope. Zbog takvog položaja su slovenački političari ulazak Slovenije u Evropsku uniju predstavili kao *povratak kući*. Mitja Velikonja navodi vrlo ilustrativne primere takvog diskursa: “jedan podržavalac liste SLS u njenoj izbornoj publikaciji tvrdi: *Postali smo članovi onog društva država kome smo po svojoj kulturi i istorijskoj tradiciji oduvek pripadali, dok drugi pristalica SLS kaže da se sad ne nalazimo samo na karti Evrope, već stvarno pripadamo porodici evropskih naroda. Slovenija i Slovenci biće, kako se tvrdi, od dana proširenja EU na prostoru i u zajednici naroda gde spadaju po svojoj istoriji i kulturi, odnosno reč je o nekoj vrsti povratka, o normalizaciji života slovenačkog naroda i države u širem društvu evropskih naroda...* Slovenija se *posle dugih decenija politički “vraća” tamo gde je u kulturnom i duhovnom smislu oduvek bila. Uspostavlja se prirodno stanje, koje je pola veka bilo prekinuto* (Družina, 2. 5. 2004). *Naprосто, vraćamo se kući* (Žurnal, 30. 4. 2004, odnosno *Sada se vraćamo – predsednik SAZU u Družini*, 2. 5. 2004)” (Velikonja 2007, 40–21). “Vraćanje kući”, međutim, nije bilo završeno 1. maja 2004. godine sa ulaskom Slovenije u EU: kao što je pokazao Velikonja (2007, 11), *evropejstvo* treba stalno iznova potvrđivati postizanjem postavljenih ciljeva: prvi takav cilj je bio ulazak u EU, sledili su preuzimanje evropske valute, ulazak u šengensku zonu i, napokon, predsedništvo nad Savetom Evropske unije. “I tako dalje, u beskonačnoj teleološkoj spirali, gde jedan konačni cilj odmah posle postizanja zamenjuje drugi: nikada nismo dovoljno dobri, uvek postoji nešto što

sprečava, uvek postoji još neka prepreka da postanemo 'potpuni Evropljani'" (Ibid.).

Takva retorika u slovenačkom društvu bez sumnje služi unutrašnjepolitičkim svrhama. S druge strane, održavanje "drugosti" Slovenije u simboličkoj geografiji Evrope dolazi i sa strane i povezano je sa njenom socijalističkom prošlošću. Iako je Jugoslavija nastala 1918. godine (zapravo na istim principima koje danas nalazimo u retorici Evropske unije – jedinstvo u različitosti, pluralizam itd.), jugoslovensko nasleđe se u Sloveniji gotovo sasvim izjednačava sa socijalističkim nasleđem; socijalizam se, s druge strane, u evropskom političkom diskursu razume isključivo u kategorijama moralnog i institucionalnog, kao totalitarni režim, a ne kao još jedno od istorijskih nasleđa koja su obeležila evropska društva. Kao što piše Marija Todorova, socijalizam, kao i svako drugo istorijsko nasleđe, možemo posmatrati iz dve perspektive: na nivou kontinuiteta i na nivou percepcije. "Socijalističko nasleđe kao kontinuitet ukazuje na to da su se u društvu na različitim nivoima i u različitim oblastima i u različitim državama sačuvali tragovi socijalizma. Ovaj aspekt socijalističkog nasleđa osuđen je na nestanak. Na nivou percepcije, međutim, govorimo o konkretnom iskustvu dve ili tri generacije" (Todorova 2004, 14–15). Slovenački političari socijalističku prošlost svoje države uopšte ne pominju. Ukoliko govore o socijalizmu, vide ga isključivo kao totalitarni režim i o njemu govore sa neutralne, distancirane pozicije, dakle daju izjave koje bismo mogli pripisati bilo kojem evropskom političaru. Tako je Janša izjavio da *niko nema pravo da negira evropsku perspektivu državama istočne i jugoistočne Evrope koje su suviše dugo*

trpele pod totalitarnim režimima (Delo, 5. 6. 2005). Evropski političari pominju socijalističku prošlost Slovenije pre svega onda kad žele da istaknu uspeh Slovenije u evropskim integracijama. I u ovom diskursu je socijalizam redukovano na totalitarni režim: Javijer Solana je 2004. godine izjavio: *Hteo bih da kažem da biste vi morali da osećate želju za vođstvom i želju za pokazivanjem pravca ka EU. U tom smislu imate odgovornost prema drugim državama koje pokušavaju da učine ono što je vama pošlo za rukom* (24ur.com, 28. 9. 2004). Predsednik Evropskog parlamenta je na konferenciji održanoj u Ljubljani 13. maja 2008. godine istakao da je *slovenačko predsedavanje Uniji najbolji dokaz dubokih promena koje su se u ovom regionu dogodile u poslednjih dvadeset godina. Radi se o izuzetnom dostignuću, naročito ako se setimo da je pre manje od dvadeset godina Slovenija bila deo komunističke Jugoslavije*.

U političkom diskursu se, dakle, socijalizam tretira isključivo kao jedan od totalitarnih režima u Evropi i na taj način se dodatno učvršćuje jedna od najstabilnijih predstava o Drogom u odnosu na koga se formira evropski identitet. U takvom konceptualnom aparatu pojmovi za poređenje su socijalizam (komunizam) i fašizam, ili komunizam i nacizam, a ne kapitalizam i komunizam, ili liberalizam (zajedno sa neoliberalizmom) i komunizam (Todorova 2006). Pošto prevladava ovakav pogled na socijalizam, poimanje socijalizma kao jednog od evropskih istorijskih nasleđa, kao "iskustva koje je formiralo tri ili četiri generacije u istočnoj Evropi... ostaje još uvek stegnuto u ideološku ludačku košulju" (Todorova 2002, 15). Zato ne iznenađuje što slovenački političari izbegavaju pominjanje socijalističkog nasleđa.

Istočni Evropljani koji su živeli u socijalizmu bili su i pre socijalističkog perioda često smešteni izvan evropskih granica u simboličkoj geografiji Evrope, dalje na istok, u Aziju. Tomaž Mastnak (1998, 86) ističe da “pitanje istočne granice Evrope već dugo izaziva nelagodu jer nikada nije bilo rešeno na zadovoljavajući način, pa i dan-danas uznemirava i 'evropske Evropljane' i one koji se inače smatraju Evropljanima, ali bi želeli da ih kao takve prepoznaju i oni za koje važi da su Evropljani i 'objektivno', a ne samo po vlastitom uverenju ili osećanju”. Već u 17. veku vojvoda Sully je zapisao da su narodi koji žive u tim državama delimično paganski a delimično shizmatični i da 'spadaju' u Aziju bar toliko koliko i u Evropu (citirano prema Mastnak, *loc.cit.*). Sami istočni Evropljani su socijalizam često doživljavali kao nešto suštinski neevropsko što je došlo iz Azije i što im je bilo nametnuto i što je ugrozilo njihov inače duboko evropski identitet (i zato se ulazak u EU predstavlja kao *povratak kući*). Takav diskurs nalazimo već posle Drugog svetskog rata, kod protivnika socijalističkih režima – recimo u časopisima slovenačke političke emigracije u Argentini: *Mi, koji smo sopstvenim očima videli kakva je azijatska “sloboda”, prosto nismo više mogli da zamislimo da negde postoji zemlja gde čovek može živeti u miru. A došli smo u Argentinu gde ima toliko slobode da se nama, naviknutim na evropske uslove, to čini previše. Argentina nema ni koncentracione logore, ni mučilišta za koja je sposobno samo azijatsko zverstvo, ni policijski čas, ni tajnu policiju koja te usred noći dignu iz kreveta i odvede da se nikada ne vratiš, ni plaćene špijune koji te prate na svakom koraku i koji su spremni da svedoče protiv tebe na “narodnom sudu”... ovde nema knjžica raznih boja za manje ili vi-*

*še pouzdane, ovde i pripadnik opozicije može sedeti u državnom uredu i glasati protiv svojih poslodavaca (Svobodna Slovenija, 15. 1. 1948); Sve te desetine hiljada boraca za slobodu i hrišćansku civilizaciju od naleta azijatskog komunističkog varvarstva su posle prvih dana svog izbegličkog puta doživele i prva razočarenja. Umesto priznanja za ustrajnu borbu u prvim linijama protiv najvećeg neprijatelja svake slobode i ljudskog dostojanstva, na njih su sa raznih strana pale optužbe o “izdaji” (Svobodna Slovenija, 5. 5. 1949); Slovenački narod, koji je više od bilo kog drugog evropskog naroda bio zadojen zapadnom kulturom i civilizacijom i hrišćanskim idejama, bio je zajedno sa svojim susedima hladnokruno prepušten na milost stranoj, odvratnoj azijatskoj sili prema kojoj je svaki pravi Slovenac uvek osećao odbojnost (Svobona Slovenija, 27. 4. 1950).*²¹ Primer iz post-socijalističke Rumunije koji navodi antropološkinja Katherine Verdery pokazuje kako ovakav diskurs funkcioniše u kontekstu pridruživanja EU država evropskog istoka: 1991. godine su na osnivačkoj skupštini Stranke građanskog saveza istakli da Rumunija danas ima pred sobom dva puta: *boljševičko azijatstvo ili zapadnjačke, evropske standarde. Žanas je prihvatljiv samo jedan izbor: Evropa kojoj pripadamo sa svim svojim tradicijama još od 1848. godine (Verdery 1996, 104).*

U brošuri o slovenačkom predsedavanju Evropskoj uniji na zvaničnoj strani predsedništva istaknuto je da se prvo predsedavanje jedne od novih članica razume i kao dokaz da je odluka da se prekine neprirodna podela kontinenta širenjem Evropske unije bila istorijski pravilna i dokaz da su i narodi Zapadne Evrope koji žive u demokratiji i narodi koji su se oslobodili totalitarnog komunizma iz sredine i sa istoka kontinenta hrabro i pravovremeno iskoristili istorijski trenutak kraja hladnog rata ([21 Za citate iz slovenačke emigrantske štampe u Argentini zahvaljujem se Tanji Nadu.](http://evropa.gov.si/predsedova-</p>
</div>
<div data-bbox=)

nje-slovenije/prednostne-naloge/si-nergi-ja.pdf, pristup: 8. 3. 2009). Međutim, brzo se pokazalo da ovo mišljenje ne dele u svim državama EU, naročito ne među narodima Zapadne Evrope koji žive u demokratiji. Već sledeći dan po završetku slovenačkog predsedništva, ulazak istočnoevropskih država u EU direktno je povezan sa institucionalnom krizom nastalom pošto je Irska odbila ratifikaciju Lisabonskog sporazuma. Nikolas Sarkozy, predsednik Francuske, koja je od Slovenije preuzela predsedništvo, izjavio je da *ne dolazi u obzir da nastavljamo proširenje Unije pre nego što budemo u stanju da uspostavimo odgovarajuće institucije. To smo uradili sa uključivanjem zemalja Istočnog bloka, i to je bila velika greška* (b92.net, 1. 7. 2008).

Redukovanje socijalističkog (i bilo kog drugog) nasleđa isključivo na nivo političkog režima i ignorisanje istorijskog nasleđa kao percepcije omogućavaju reaktuelizaciju paternalističkog odnosa: opet je moguće uspostaviti kontinuitet između austrijskog diskursa u 19. veku i savremenih političkih diskursa. Istoričar Christian Promitzer (2003, 191) navodi da je odnos Austrije prema Srbiji, koja je pokušavala da stekne nezavisnost od Otomanske imperije bio izrazito paternalistički: “to je bio odnos 'civilizovanog' naroda koji posmatra kako se drugi narod trudi da se oslobodi svog tradicionalno 'varvarskog' ponašanja da bi zadovoljio evropske standarde”. Anonimni autor je 1811. godine pisao o Srbima kao o *dobrograđenim, duhovitim i hrabrim ljudima koji su poput drugih evropskih naroda prirodno zainteresovani za nauku i umetnost, ali su zbog predugog podnošenja otomanskog jarma postali neobrazovani i površni i zato izgledaju zaostali u odnosu na druge, srećnije evropske narode* (Ibid.). O manje i više srećnim

evropskim narodima govorio je i austrijski savezni kancelar Wolfgang Schüssel 2002. godine: *Austrija i Slovenija su geografski i istorijski usko povezane, ali tu povezanost nekoliko decenija nije bilo moguće koristiti. Oduševljenje Slovenije zbog sopstvene nezavisnosti i oduševljena podrška Austrije susedu u njegovoj borbi protiv komunističkog jugoslovenskog rukovodstva nisu dugo mogli da sakriju činjenicu da je veštačka razdvojenost sprečavala postepeno prevazilaženje istorijskih razlika do kojeg je moglo doći u srećnijoj Zapadnoj Evropi* (Schüssel 2002, 7).

Kolonijalizam i socijalizam su dva evropska istorijska nasleđa; oba su bila predmet kritike i distanciranja, ali je u političkim i medijskim diskursima savremene Evrope samo socijalizam stigmatizovan i redukovan na totalitarni politički sistem, pri čemu se ignorišu iskustva miliona Evropljana koji su niz decenija živeli u socijalističkim društvima. Bez obzira na ideološku obeleženost i odavno prepoznatu problematičnost, kolonijalizam i imperijalizam se danas otvoreno koriste kao argument za legitimizaciju redefinisanih odnosa moći na evropskom kontinentu. Pri tome se čak ističe način na koji su ih doživljavali “obični ljudi” – ovo istorijsko nasleđe se, dakle, posmatra na nivou percepcije: govori se, recimo, o tome kako se ljudi južno od današnje austrijske granice sećaju austrijske vladavine do 1918 (up. citirani iskaz iz časopisa *Der Standard* i izjavu Jelka Kacina), iako je danas izuzetno mali broj Evropljana koji su tu vladavinu doživeli i koji bi se nje mogli sećati.

Činjenica da su neka istorijska nasleđa primerna da budu pomenuta, a da se neka druga moraju prećutati uslovljena je različitim nivoom evropejstva evropskih društava i potvrđuje ono što su sa gorčinom istakli Jelica Šumić Ri-

ha i Tomaž Mastnak: nove podele u Evropi nikako ne podrazumevaju brisanje starih. Pridruživanje *velikoj evropskoj porodici* za bivše socijalističke i balkanske države nije kraj dokazivanja njihovog *evropejstva*, *povratak kući* isto tako nije definitivitan. Zbog ovakve dvosmislenosti moguće je i status Slovenije u Evropskoj uniji razumeti u kontekstu postkolonijalne kritike: istraživači slovenačkih diskursa o pridruživanju EU su primetili da je ono prikazano na paradoksalan način, kao *povratak tamo gde su Slovenija i Slovenci uvek pripadali*. Slovenija je uvek bila u Evropi i 1. maja 2004. godine se vratila u Evropu. Tomaž Mastnak je 1998. godine napisao: “Narod koji sada tvrdi da je deo 'Evrope' i da je to uvek bio, uputio se u 'Evropu' svom snagom i sa punim ubeđenjem. A kuda taj put – koji je očigledno nepotreban – vodi, to nikome nije baš jasno” (Mastnak 1998, 11). Mitja Velikonja se pita: “Kako je moguće da smo 'sve vreme unutra' da bismo 'sad naprasno ušli'?” (Velikonja 2007, 45), i taj paradoks objašnjava preko koncepta kolonijalne mimikrije, koji razvija – “u ne toliko različitoj situaciji kao što bi se moglo pomisliti” – Homi Bhabha (up. Bhabha 1994). Prema tom konceptu su “kolonizovani domoroci skoro isti, ali ipak ne sasvim isti kao njihovi kolonizatori, pripadnici 'vladajuće' i stoga, naravno, 'više' kulture... Situacija u kojoj su se našli Slovenci (pa i drugi novodošavši u *Evropu*) svodi se u tom novom metadiskursu na to da smo 'gotovo Evropljani, ali ne potpuno evropski': drugim rečima, 'ne-Evropljani na putu brže evropeizacije, koji još dosta treba da nauče pa da budu pravi Evropljani!” (Velikonja, *loc. cit.*). Nikolai Jeffs konstatuje da “upravo stalno ponavljanje i isticanje srednjoevropskog i evroatlanskog

identiteta Slovenije razotkriva njegovu problematičnost; kao da ni subjekt koji govori niti adresat nisu u to sasvim uvereni, čim osećaju potrebu da to stalno ponavljaju” (Jeffs 2003, 98, citirano prema Velikonja 2007, 46).

Priroda diskursa kojim se preko upotrebe istorijskog nasleđa legitimizuje status i uloga pojedinih država unutar EU takođe postavlja Sloveniju u položaj kolonizovanog subjekta. Zato što nije u mogućnosti da artikulise sopstveni diskurs, utemeljen na istorijskom iskustvu, ostaje joj samo da s jedne strane preuzima diskurse drugih koje ne može opravdati, a sa druge strane da prećuti sopstveno istorijsko iskustvo kao nepodobno i *neevropsko*.

Reprodukcija kolonijalizma izvan diskurzivnih praksi

Nakon posete Sloveniji u jesen 2008. godine, gde je bio u pratnji kraljice Elizabete II, britanski ministar spoljnih poslova David Miliband je u svom blogu citirao izjavu “jednog od vodećih slovenačkih političara” da je *za Sloveniju Evropska unija raj* i da su u *Austro-Ugarskoj* i u *Jugoslaviji identitet Slovenaca ugrožavali “imperijalni narodi” koji su dominirali u tim istorijskim integracijama* (http://blogs.fco.gov.uk/roller/miliband/entry/for_a_small_country_europe, pristup: 8. 3. 2009; up. b92.net, 26. 10. 2008). Za slovenačke političare, neka razdoblja u istoriji Slovenaca obeležava podređenost imperijalističkim silama i zato ih negativno vrednuju, ali ih to ne sprečava da se direktno pozivaju na kolonijalne odnose kada govore o *zapadnom Balkanu*. Već sam istakla da razloge za takav dvostruk odnos prema kolonijalizmu treba tražiti u problematičnom položaju same Slovenije u simboličkoj geografiji

današnje Evrope i da takav diskurs treba razumeti kao odbranu vlastitog *evropejstva* i isticanje značaja Slovenije u Evropskoj uniji.²² Ipak, otvoreno pozivanje na kolonijalne obrasce u odnosu prema državama *zapadnog Balkana* je neophodno postaviti i u širi, ekonomski kontekst, koji neizbežno sledi (ili prethodi?) ovakvim diskursima i podržava ih: Austrija je najveći strani investitor u Sloveniji i jedan od najvažnijih investitora u zemljama *zapadnog Balkana*, dok najveći deo slovenačkih ulaganja u inostranstvu odlazi u Srbiju, a 2007. godine je jedna šestina ukupnog slovenačkog izvoza otišla u jugoistočnu Evropu (EU in države JV Evrope, 17. 1. 2009, str. 6). Ekonomista Jože Mencinger objašnjava današnje prisustvo Austrije na slovenačkom tržištu upravo preko njenog istorijskog (dakle imperijalnog) prisustva u Sloveniji i na istoku Evrope: *To ne važi samo za Sloveniju, već za sve istočne države koje su Austrijanci najbolje poznavali zahvaljujući zajedničkoj prošlosti, a i blizina je imala veliki značaj* (*Mladina*, 14. 3. 2004). I za Sloveniju je *zapadni Balkan* ne samo “područje ekspertize”, nego i najvažnije tržište i “interesna sfera”: Bojan Baskar ističe da su “Slovinci navikli da smatraju druge delove Jugoslavije 'svojim tržištem'. Slovenački povratak na bosansko, hrvatsko, a sada i na srpsko tržište je bio brz i vrlo ambiciozan; u tim državama su ga kritikovali kao slovenački 'privredni imperijalizam'” (Baskar 2003, 199). Velikonja (2007, 79) navodi izjavu predsednika Slovenačkog panevropskog pokreta da je *Balkan za nas područje gde možemo da ostvarujemo svoje interese, u čemu imamo u odnosu na dru-*

ge velike prednosti, kao i mišljenje predstavnika stranke Slovenija je naša da *Slovenija u okviru EU treba da preuzme vodeću ulogu u jugoistočnoj Evropi i da svoju diplomatsku mrežu organizuje kao servis slovenačke privrede i nauke u inostranstvu*. Diplomata i koordinator za Balkan u slovenačkom ministarstvu spoljnih poslova Vojko Volk garantuje da se Slovenija nakon ulaska Hrvatske u EU sa tom državom *neće takmičiti ko će bolje Balkan dovesti u red, već će joj rado prepustiti zadatak*. Već u sledećoj rečenici Volk ulogu *eksperta za zapadni Balkan* povezuje sa ekonomskim prisustvom i uticajem na tom području: *Hrvatska prati Sloveniju kada je u pitanju prisustvo njene privrede na Kosovu... Slovenija je prvi investitor na Kosovu... Hrvatska dolazi za nama i to može biti samo dobrodošlo... Isto važi i za Crnu Goru. Hrvatska je dobrodošao konkurent* (*Dnevnik, Objektiv*, 21. 2. 2009). Uloga *eksperta za zapadni Balkan* je, dakle, neodvojiva od privrednog uticaja na tom području i ekonomskih interesa koje ima članica EU. Diskursivni obrasci i odnosi snaga koji stoje iza njih međusobno se podržavaju i legitimišu i stvaraju logičnu, mada često istorijski neutemeljenu vezu (setimo se još jednom izjava Janše i Kacina o interesima Slovenije na *zapadnom Balkanu* i paralela između Slovenije i Portugala odnosno Austrije).

U drugim delovima bivše Jugoslavije je i u vreme federacije bio rasprostranjen pogled na Sloveniju kao republiku koja unutar države u ekonomskoj sferi deluje kao kolonijalna sila koja iskorištava jeftinu radnu snagu i sirovine “s juga” a zatim tom istom jugu prodaje skupe gotove proizvode – što ukazuje na to da su per-

22 Na sličan način treba razumeti poljsku politiku prema Ukrajini i Belorusiji – više o tome v. u Hunin (ur.) 2006.

cepcije imperijalističkog i kolonijalnog na prostoru bivše Jugoslavije bile višeslojne i višesmerne. U kontekstu koji je omogućen članstvom Slovenije u Evropskoj uniji i time da druge bivše jugoslovenske republike nisu njene članice, kolonijalne predstave i odnosi na ovim prostorima pokazuju još jedno, izrazito ružno lice. Sezonski radnici, koji uglavnom dolaze iz Bosne i Hercegovine, Makedonije i drugih delova bivše Jugoslavije i najčešće rade po ugovoru za slovenačka građevinska preduzeća, u Sloveniji žive u nezamislivo lošim uslovima, rade više sati dnevno nego što je to propisano zakonom, a zbog vizne politike i politike dodeljivanja dozvola za rad sasvim zavise od poslodavaca. Njihov položaj po brutalnosti veoma podseća na mehanizme iskorišćavanja jeftine radne snage u kolonijalno doba Zapadne Evrope. Upotreba tih mehanizama ne bi bila moguća bez pomenutog konteksta, u kojem je Slovenija članica EU, a države iz kojih dolaze radnici to nisu. To da je Slovenija članica EU ima centralno mesto i u otvoreno rasističkim diskursima, kao što je poruka preduzeća Vegrad radnicima iz Bosne i Hercegovine koja je marta 2008. postavljena na kontejnere u kojima žive u ljubljanskom naselju Bežigrad. Radnici se upozoravaju: *svoju kulturu i ponašanje koje je u pojedinim slučajevima krajnje neprimereno ne pokušavajte da sprovedite i ovde. Budite svesni da trenutno stanujete u Ljubljani, koja je glavni grad Republike Slovenije, koja je članica Evropske unije. Ovde važe zakoni i pravila koji su na višem nivou.* Boris Dežulović takav diskurs doživljava kao “tipičan srednjoevropski kliše: uređena 'urbana sredina' je po definiciji 'društvena sredina na višem kulturnom nivou', u kojoj žive 'visoko situirani ljudi', dakle drža-

vljani sa visokim platama i visokom kulturom, koji 'neće još dugo tolerisati' da nekakvi došljaci i gastarbajteri, prljavi južnjaci, Afrikanci, Arapi, Turci, Romi, Hrvati, Srbi, ili, u ovom slučaju Bosanci, narušavaju njihovu urbanu pastoralu. U tim 'društvenim sredinama na višem kulturnom nivou' važe drugačija pravila ponašanja, a zadatak došljaka je samo da svojom jeftinom radnom snagom izgrade tu 'urbanu sredinu'” (*Dnevnik, Objektiv*, 22. II. 2008). “Prljavi južnjaci” su u pomenutom slučaju zapravo ljudi iz “trećeg sveta” – bez političke moći i osnovnih prava; to nisu više “južnjaci” iz drugih republika iz vremena Jugoslavije – uprkos getoizaciji i raširenim stereotipima, njihov položaj je bio mnogo bolji dok je država bila zajednička. U tu grupu ne spadaju ni drugi sezonski radnici koji u Sloveniju dolaze iz Slovačke i drugih istočnoevropskih država EU – oni su već na nivou zakonodavstva tretirani sasvim drugačije, a njihov broj je, uostalom, zbog nižih plata i loših životnih uslova i uslova za rad u Sloveniji zanemarljiv (mnogo manji nego što se to očekivalo nakon ulaska Slovenije u EU).

V. ZAPADNI BALKAN U SUSEDSTVU: BIVŠA BRAĆA, BUDUĆI ČLANOVI PORODICE, KOMŠIJE I OSTALI

Susedstvo je koncept koji je u istoriji Evrope nedeljiv od pojma granica. Problematika diskursivnog oblikovanja reprezentacije komšije/suseda i uticaja diskursivnih obrazaca na kreiranje mišljenja, političkih poteza i društvenih stavova je postalo jedna od glavnih tema sa procesom širenja Evropske unije i uključivanja/isključivanja koje je Evropska unija kao politički, institucionalni i društveni entitet inici-

rala u evropskim društvima. Osamnaesta konferencija evropskih kulturnih časopisa u Istanbulu održana novembra 2005. godine bila je posvećena pitanjima susedstva. Njeni organizatori su istakli značaj ovog koncepta za današnja evropska društva, kao i to da se granice i susedstva stalno iznova definišu, dakle da se radi o dinamičnim procesima. Austrijski istoričar i diplomata Emil Brix je u svom izlaganju naglasio da je neophodno naučno pristupiti susedstvu kao potencijalu kako za solidarnost ljudi sa obe strane granice, tako i za konflikte između njih. Brix smatra da će se o budućnosti Evrope odlučivati više na njenoj periferiji nego u cetrima moći u evropskim prestonicama (Brix 2006).

Jan Ifversen i Christopher Kølvræa u semantičkoj analizi koncepta susedstva ističu njegovu ambivalentnost: "Susedstvo je prostor između sigurne unutrašnjosti gde su prijatelji i preteće spoljašnjosti gde su neprijatelji" (Ifversen i Kølvræa 2009, 54). Zygmunt Bauman takođe upozorava na ambivalentno pozicioniranje suseda između prijatelja i neprijatelja i, oslanjajući se na studiju Georga Simmela, susede izjednačava sa 'strancima' (Bauman 1991, 53–61, citirano prema Ifversen i Kølvræa 2009). Ifversen i Kølvræa naglašavaju da su "prijatelji i neprijatelji suprotnosti u okviru istog sistema, dok stranci u sistem unose ambivalentnost jer su nepoznati i ne mogu biti adekvatno identifikovani kao prijatelji ili neprijatelji" (Ibid.). Iako se 'susedi' kao ni 'stranci' ne mogu svesti pod komplementarne kategorije prijatelj/neprijatelj,²³ jasno je da se ne radi o

istim kategorijama. Nedostatak znanja koji nekoga čini strancem, nemogućnost njegovog smeštanja i identifikacije, ne slažu se najbolje sa nesumnjivom blizinom suseda. Ako je neko svom susedu stranac, to se doživljava kao ne-normalno. Sa druge strane, 'sused' nije samo puka suprotnost od stranca, jer se od nas ne očekuje da svoje susede poznamo do intimnih sitnica na način na koji poznamo članove svoje porodice. Čini se da je sused koncept čije značenje se menja u odnosu na okolnosti (sa izuzetkom konstante značenja prostorne blizine). Susedi mogu biti 'amortizer' kada nam prete neprijatelji. Oni su takođe daleki znanci kada smo u društvu prijatelja koje smo izabrali. Njih sa lakoćom izdvajamo/prepoznajemo u svetu stranaca ali su zasigurno 'autsajderi' ako ih upoređujemo sa intimnošću porodice.

Ovoj analizi treba dodati još jednu značajnu karakteristiku semantike *suseda* a to je uzajamnost: sused je susedu uvek sused što bi trebalo da implicira njihovu ravnopravnost.

101

Od suseda do kandidata i nazad

U nastavku ću se detaljnije osvrnuti na diskurs koji stvaraju političari država Evropske unije kada govore o državama koje se graniče sa Unijom i pokazati kakve su funkcije tih diskursa kako na opštem, evropskom nivou tako i kada su u pitanju pojedinačne članice EU. Administracija EU deli države koje se graniče sa EU na države-kandidate (to su države *zapadnog Balkana*) i susede, koji se dodatno dele na istočne (Ukrajina, Belorusija, Moldavija, države kavkavskog područja; Rusija je odbila da učestvuje u tako

23 Na pozicioniranje stranaca između prijatelja i neprijatelja i njihovu ulogu u kreiranju (post)modernih evropskih društava posebno se osvrće Bielefeld (1998).

definisanoj evropskoj susedskoj politici i obezbedila je sebi poseban status) i južne (države južnog Sredozemlja).

Osnovna razlika između kandidata i suseda je nešto što se u političkom diskursu naziva *jasna evropska perspektiva*, a ona bi za države kandidate trebalo da bude osigurana i neupitna, dok države susedi nisu u procesu pridruživanja i (bar trenutno) nemaju *evropsku perspektivu*. I tu nastaje problem koji je rezultat ideološkog izjednačavanja *evropejstva* i članstva u EU: istočna granica Evrope nije i ne može biti jednoznačno definisana, pa zato mogućnost *evropske perspektive* za istočne susede nije potpuno isključena jer bi se na taj način izrazila sumnja u *evropejstvo* tih država: u slučaju južnog Sredozemlja, geografsko nepripadanje Evropi isključuje i njegovu *evropsku perspektivu*.²⁴

102

Ifversen i Kølvræa (2009) konstatuju da se politika i odnosi prema susedima uglavnom pozajmljuju iz strategija EU prema državama kandidatima: akcioni planovi koji definišu sadržaj i prioritete u odnosima između EU i njenih suseda izrađeni su na osnovu sporazuma o pridruživanju država kandidata; ocenjivačka dimenzija evropske susedske politike u formi “izveštaja o državama” je nastala po modelu “izveštaja o napretku” u procesu pridruživanja; od država suseda se, kao i od država kandidata, zahteva prihvatanje *evropskih standarda*, ponekad i u ekstremnom, otvoreno rasističkom i kolonijalističkom maniru, kao na primer kada je Nicolas Sarkozy u svom govoru u senegalskoj prestonici Dakar rekao mladim Afrikancima da

moraju *da prepoznaju u sebi deo Evrope koji ih poziva na razum i univerzalnu svest* (Tatlić 2007/2008). U tom procesu se ignoriše reciprocitet kao inherentna karakteristika koncepta susedstva. Ne postoji ekvivalent diskursu EU koji bi govorio, na primer, o *susedskoj politici Ukrajine prema EU* ili *susedskoj politici država severne Afrike*. Sam koncept susedske politike je otvoreno jednosmeran i nastaje isključivo u centru moći (EU); kao što i konceptualizacija područja istočnog i mediteranskog susedstva nastaje spolja, u EU, i nije rezultat reciprociteta i interakcije.

Ali to nije jedini smer ideološkog izjednačavanja između suseda i kandidata u političkim diskursima EU, izjednačavanja koje se temelji na uslovljavanju i predstavljanju Drugog kao neevropskog. Za nas je još zanimljiviji suprotni smer, u kome se slika država *zapadnog Balkana* kreira istim diskurzivnim sredstvima kao i predstave o neevropskim državama, tj. državama “trećeg sveta”. Tom smeru ćemo posvetiti više prostora u sledećem, zaključnom poglavlju, a u ovom ćemo se fokusirati na još jedan značajan aspekt susedstva u EU i njenim članicama – a to je odnos između samih članica EU i njihovih suseda koji za članstvo konkurišu. Pozivanje na *Evropu, evropske vrednosti i članstvo u EU* u tom kontekstu takođe postaje sredstvo legitimizacije interesa država članica i način na koji one zastupaju svoj status i ulogu unutar EU. Članstvo u EU tako postaje neophodan i jedini uslov za demonstraciju nadmoći, što omogućava formiranje iskaza, koji zbog svoje istorijske neutemeljenosti inače ne bi bili mogući.

24 Maroko je jedina država čiji je zahtev za članstvo u EU odbijen sa obrazloženjem da nije evropska (Ifversen i Kølvræa 2007, Hunin 2006, 65).

Ključ od evropskih vrata u rukama suseda

Na isti način slovenački političari iskorišćavaju i generalne inicijative EU kao što su na primer osnivanje Unije za Mediteran za isticanje interesa Slovenije u procesu definisanja njenih odnosa sa susedima. *Došlo je vreme da Slovenija počne da koristi svoj položaj i da počne da nastupa prema susedima sa više inicijative*, naglasio je Dimitrij Rupel na osnivanju Unije za Mediteran i to povezao sa zapadnim Balkanom, opet u kontekstu slovenačkih interesa: *Osnivanje Unije za Mediteran je jedan od koraka u približavanju zapadnog Balkana EU. Osnivanju Unije su se u barselonskom procesu osim Monaka pridružile i Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Crna Gora. Zato će, smatra Rupel, biti lakše rešavati probleme koji su povezani s Jadranom* (Žurnal 24, 14. 7. 2008).

Odnos država članica prema pojedinačnim državama kandidatima je ambivalentan i zavisi od konkretnih interesa suseda koji je u EU. Generalno možemo reći da se kreće između paternalističke podrške i pritiska, uslovljavanja i kontrole. Taj odnos ilustruje izjava Hannesa Swobode, potpredsednika delegacije Evropskog parlamenta za odnose sa jugoistočnom Evropom: *Državama u regiji je potrebna podrška, ali i jak pritisak da ne bi zbog malih interesa zalutale sa evropskog puta. Po njegovom mišljenju Slovenija (kao njihov sused) ima u tome važnu ulogu i svoje poteze bi morala da usklađuje sa susednim državama EU u regiji, Austrijom, Mađarskom i Bugarskom* (b92.net, 29. 7. 2008). Dok političari generalno ističu spremnost da pomognu susedima na njihovom putu evropskih integracija (sa argumentima koji se temelje na zajedničkom istorijskom nasleđu, o čemu smo govorili u prethodnom poglavlju), prilikom svakog nerešenog međususedskog pi-

tanja, nuđenje pomoći se pretvara u pretnje da će taj put biti blokiran odnosno onemogućen. Takva ambivalentnost se može pratiti u odnosima između Italije i Slovenije, kao i Austrije i Slovenije do 2004. godine, o čemu svedoči i izjava tadašnjeg austrijskog kancelara Wolfganga Schüssela: *Kao predsedavajući Savetu ministara – i pored mnogo otpora – novembra 1998. otvorio sam pristupne pregovore sa Slovenijom. Neki misle da Austrija sada ima ključ u ruci za pristup Slovenije Evropskoj uniji. U zavisnosti od perspektive, Austrija taj ključ upotrebljava previše ili premalo. Previše iz ugla kandidata koji se suočava sa različitim partikularnim interesima, a premalo u očima brojnih Austrijanaca, koji misle da se nakon ulaska Slovenije u EU određena pitanja neće moći više uspešno rešavati* (Schüssel 2002, 8).

Takva dijalektika danas naročito karakteriše slovenačko-hrvatske međususedske odnose. Slovenački političari ne propuštaju priliku da naglase da će Slovenija pomoći Hrvatskoj na njenom putu u EU, na šta je kritički odgovorio slovenački kolumnista Jurij Gustinčič: *“Ne znam iz kojih razloga smo sebi uverteli u glavu da moramo Hrvatima pokazati put ka civilizaciji. To danas neposredno znači da ih moramo uvesti u ‘Evropu’ i zna se šta to znači u birokratskom smislu... Hrvati imaju sa ulaskom u organizovanu Evropu neke probleme, ali im ne dozvoljavamo da o tome razmišljaju, nego im, bez obzira da li nas neko pita ili ne, stalno govorimo kako ćemo im oduševljeno pomoći na putu u Uniju”* (Mladina I. 2. 2008, str. 47). Ipak, kao što ističe Velikonja (2007, 77), takvo “evrogostoprinstvo” i s njime povezan pokroviteljski stav, preokrenu se u zauzimanje stava “čuvara kapije” čim se međususedski odnosi zaoštire. To se pokazalo već 2004. godine, kada je zbog incidenta u Drago-

nji krajem septembra “slovenačka politika – neočekivano, burno, ali samo trenutno – horški odbila podršku hrvatskom približavanju EU” (Velikonja 2005, 77, f. 74), dok je na kraju 2008. godine Slovenija zbog nerešenih graničnih pitanja, sa tako reći potpunim konsenzusom u državi, blokirala nastavak pregovora o ulasku Hrvatske u EU.

104 Odnos koji karakteriše ambivalentnost između paternalizma i iznuđivanja je isto kao i drugi diskursivni obrasci uslovljen novim kontekstom koji se temelji na članstvu u EU i po principu reprodukcije prenosi dalje, na samo područje *zapadnog Balkana*. Lokalni nosioci moći daju sebi više prava da kreiraju isti diskurs čiji su objekti u širem kontekstu i oni sami što je njihova država *bliže* članstvu u Evropskoj uniji. Bivši predsednik vlade Hrvatske Ivo Sanader je maja 2008. godine poručio da bi bilo bolje da se vlada Srbije što pre formira i da *izvede Srbiju iz prošlosti u budućnost*, dodavši da Hrvatska Srbiji želi svako dobro i *da će joj pomoći u tome* (b92.net, 29. 5. 2008). Nekoliko meseci kasnije, nakon hapšenja Radovana Karadžića u Srbiji, Sanader je istakao da će Hrvatska, bez obzira na ovaj važan korak Srbije, ući u EU pre svog suseda: *Očekujemo da će nova srpska vlada i srpski predsednik nastaviti ovim putem, u tome im držimo palčeve*, rekao je Sanader, i dodao skoro obaveznu “paternalističku” rečenicu o nuđenju pomoći – da će Srbija na evropskom putu *imati podršku Hrvatske* (b92.net, 28. 7. 2008). A kada je Slovenija blokirala hrvatske pristupne pregovore, Sanader je i tu situaciju iskoristio ne bi li istakao hijerarhiju među državama kandidatima, koja se zasniva na tome koja od njih će se pre naći *za evropskim stolom*: naglasio je to da *iako je jasno da Slovenija blokira*

Hrvatsku na putu ka EU, Hrvatska se neće svetiti susedima, i dodao, da *kada Hrvatska jednom bude za evropskim stolom, neće se ponašati na ovakav način prema Srbiji* (b92.net, 19. 12. 2008). I bivši hrvatski predsednik Mesić je istakao da *Hrvatska, kada jednom postane članica EU, neće blokirati Srbiju* (b92.net, 30. 11. 2009), a ministar spoljnih poslova Srbije, Vuk Jeremić, izjavio je da je *Srbija spremna da pomogne Bosni i Hercegovini na njenom putu u EU* (b92.net, 22. 10. 2009). Srpski predsednik Boris Tadić se “poslužio” istom logikom koju diktiraju odnosi snaga u savremenoj Evropi da bi izrazio stav Srbije prema nezavisnosti Kosova: izjavio je da je ubeđen da *Kosovo nema budućnost u Evropskoj uniji kao samostalna država, već samo kao pokrajina u Srbiji, kao deo naše zemlje za koji je Srbija odgovorna*. Tadić je ubeđen da *Srbija sada možda ima i veću odgovornost nego ikada da Kosovo kao regija postane evropski prostor* (b92.net, 3. 1. 2009). Isticanje odgovornosti Srbije prema Kosovu je u lokalnom kontekstu upotrebljena varijanta već opisanog diskursa o nužnosti pomoći, kontrole i *vođenja država zapadnog Balkana na njihovom putu u EU kao i odgovornosti EU i njenih članica prema tim državama, koja ih stavlja u položaj nezrele i neracionalne dece koju je potrebno kontrolisati*.

VI. ZAKLJUČAK:

ZAPADNI BALKAN JE NA JUGU

Izrazito hegemonistička priroda političkih diskursa u savremenoj Evropi, u kojima se Evropa izjednačava sa Evropskom unijom, a EU je istovremeno i model za *evropejstvo* i definiše kriterijume *evropejstva*, uslovljava novu simboličku geografiju evropskog kontinenta u kojoj tradicionalne i duboko usađene podele na “prvu” i “drugu”, “evropsku” i “neevropsku”

Evropu postaju nevažne; Evropa je samo jedna i to je EUropa (naravno, sa svojim unutrašnjim suprotnostima, podelama i različitim brzinama). U toj simboličkoj geografiji se evropski unutrašnji drugi sele izvan Evrope, na jug, tako da u političkoj imaginaciji postaju deo “trećeg sveta”. I politički filozof Etjen Balibar upozorava upravo na to da se “poslednjih godina mnogo govori o pomeranju ose sukoba između Istoka i Zapada na račun sukoba između Severa i Juga, dakle o povlačenju ideoloških determinanti svetske politike zbog sve većeg značaja ekonomskih nejednakosti”, i pri tom ističe da “ako kažemo da se Istok pomerio prema Jugu, to znači da cela Istočna Evropa 'postaje treći svet', da je proterana na periferiju” (Balibar 2007, 120). Slično Balibaru, Hassner je već početkom devedesetih istakao da su “zbog hladnog rata prednost imali problemi između Istoka i Zapada. Kad se hladni rat završio, ti problemi su izgubili prednost i posebnost i to u korist odnosa između Severa i Juga... Odnosi između Istoka i Zapada, s druge strane, i sami sve više podsećaju na odnose između Severa i Juga” (Hassner 1991, 20–21).

U diskursima kojima se oblikuje i legitimizuje identitet savremene Evrope (dakle Evropske unije), Balkan sve više postaje deo “trećeg sveta” – brojni istraživači se slažu oko toga da je “predstava o Balkanu kao 'evropskoj zoni trećeg sveta' doprinela stvaranju osećaja o postojanju tako potrebnog evropskog identiteta i smisla Evropske unije” (Erjavec i Volčić 2007, 124; up. i Mastnak 1998).

Detaljnija analiza pokazuje da na prvi pogled značajna razlika u statusu država kandidata (država zapadnog Balkana) i država suseda (naroči-

to onih u južnom Sredozemlju), koja se sastoji u (ne)zagaranovanoj evropskoj perspektivi i koja bi u kontekstu evropskih integracija države zapadnog Balkana trebalo da postavi u bolju situaciju od “evropskog susedstva” – praktično ne postoji.

Diskurs pridruživanja – u njemu bi država-ma kandidatima evropski put i evropska perspektiva trebalo da su zagaranovani – karakteriše “paradoks postmoderne neodređenosti” (Busch i Krzyżanowski 2007): to je diskurs u kome je niz uslova za ulazak u EU u velikoj meri arbitran, dok se sam proces pridruživanja i tranzicije predstavlja kao put sa jasno definisanim početkom i ciljem (Fairclough 2005, 4; Majstorović 2007). Svaki korak na tom putu evropski političari pohvale, ali za pohvalom obavezno dolazi izjava o tome da je cilj još uvek daleko, a da se razlozi za takvu procenu ne navode. Dobra ilustracija takvog diskursa su izjave nemačkog ministra spoljnih poslova Steinmeiera o Srbiji: (1) *Sadašnja vlada Srbije je jasno zauzela kurs prema Evropi... Svi mi vidimo reformske napore koji se preduzimaju u vašoj zemlji. Naravno, još mnogo toga treba da se uradi, ne samo ovde u Srbiji, nego u čitavom regionu;* (2) *Osećam je u svakoj rečenici kada razgovaramo [sa članovima vlade Srbije]. Naravno, treba savladati još mnogo prepreka, to vlasti u Beogradu znaju isto kao i ja. Ali, pravac je ispravan, a tu je i volja – odlučujući uslovi da plan na kraju uspe* (b92.net, 27. I. 2009). Takva ambivalentnost stvara neograničeno velik prostor za političku imaginaciju u kojoj se balkanskom Drugom, pored već tradicionalne slike poluidivlje, polucivilizovane periferije Evrope, pripisuju i karakteristike kolonijalnog Drugog. Tom procesu, koji je omogućilo ideološko izjednačavanje Evrope i Evropske unije, doprinosi i logika neoliberalnog kapitalizma: balkanski Drugi postaje drugi

koga treba ekonomski savladati i istovremeno obučiti da bude jeftina radna snaga.

Zapadni Balkan se, dakle, iz ekonomskih razloga u današnjoj političkoj imaginaciji u velikoj meri pozicionira na jug, na područje “trećeg sveta”. Aspekt bezbednosti takođe ima važnu ulogu u tom procesu: za EUropu države sa kojima se graniči na istoku, jugoistoku i jugu predstavljaju prostor koji je *opasno blizu* i iz koga joj prete sve moguće opasnosti – organizovani kriminal koji podržavaju korumpirane političke elite, šverc droge, ilegalni migranti, terorizam (zbog muslimanskog stanovništva koje je “autohtono” i na Balkanu i u severnoj Africi ovaj prostor se sa lakoćom povezuje sa Al Kaidom i “globalnim terorizmom”) itd.

Čak i u novoj političkoj realnosti, državama *zapadnog Balkana* nije moguće osporiti geografsku pripadnost Evropi, ako ni zbog čega drugog, onda zato što na današnjoj političkoj karti Evrope obrazuju “crnu rupu”, okruženu teritorijom EU. Ako im zbog toga treba “dozvoliti ulazak u Evropu”, to se opravdava potrebom za sigurnošću same Evrope: pre nego što je Francuska preuzela predsedništvo nad EU, njen predsednik Nicolas Sarkozy je istakao da Pariz podržava priključenje balkanskih država EU, pošto je to *način da zavlada mir u regionu u kome je počeo jedan svetski rat i u kome još uvek vladaju tenzije* (b92.net, 1. 7. 2008); ili, kao što je zapisano u programu slovenačkog predsedništva, *stabilnost zapadnog Balkana okruženog državama članicama EU ima izuzetan značaj za sigurnost i prosperitet cele Unije* (<http://evropa.gov.si/predsedovanje-slovenije/prednostne-naloge/si-nergija.pdf>, pristup: 8. 3. 2009). I ovde se novi obrasci isključivanja lepo uklapaju sa već postojecim – diskurs o “problematičnosti” balkanskih

društava i o njihovoj odgovornosti za nasilje i ratove na evropskom kontinentu se danas nastavlja kategorizacijom balkanskih društava kao “legla terorizma”, a predstave o divljaštvu, primitivizmu i surovosti se u savremenoj varijanti pojavljuju kao diskurs o kriminalu, korupciji, terorizmu i ilegalnim migracijama. Neophodnost kontrole je konstanta i u starim i u novim diskursima – države *zapadnog Balkana* treba primiti u Uniju da bi se mogle nadzirati i tako sprečiti da stvaraju nove probleme za Evropu.

Odnos prema istoriji, sećanju, prošlosti i budućnosti predstavlja još jedno područje u kome se uspostavlja jasna razlika između *Evrope* i *ne-Evrope*, pri čemu se Balkan izjednačuje sa “trećim svetom”. Već sam govorila o tome da je za orijentalizaciju karakteristična predstava da Drugi žive u drugom vremenu. I savremeni “evropski orijentalizam” postavlja balkanska društva u prošlost i pri tome njihovo članstvo u EU predstavlja kao jedinu moguću (i istovremeno neizvesnu) budućnost. Pri tome se na Balkan tradicionalno gleda kao na područje naseljeno narodima koji su opsednuti istorijom, koji vlastiti identitet grade na mitovima i koji nisu u stanju da se “suoče sa sadašnjošću” i “okrenu se budućnosti”. *Evropa* iste karakteristike pripisuje zemljama “trećeg sveta”: *Tragedija Afrike je u tome što Afrikanci nikad nisu zaista zakoračili u istoriju... U tom imaginarnom svetu gde sve uvek počinje iznova nema mesta za ljudsku avanturu niti za ideju napretka. Čovek nikad ne gleda u budućnost. Nikad ne prekida ciklus ponavljanja... To je problem Afrike*, izjavio je predsednik Sarkozy prilikom obraćanja mladim Afrikancima u Dakaru (Tatlić, 2007/2008).

S druge strane, u evropskoj samopercepciji ideja napretka je urođena Evropi; to je prostor

koji karakteriše linearan tok vremena, za razliku od neevropske, ciklične percepcije vremena i beskonačnog ponavljanja. Osim toga, Evropa sebe vidi kao zajednicu država koje je udružila upravo njihova sposobnost da se suoče s traumatičnom prošlošću, da je prevaziđu i da kroz katarzu izgrade bolje i moralnije društvo.²⁵ Nasuprot tome, Balkan se doživljava kao prostor u kome ljudi žive u prošlosti, opsednuti su prošlošću, a istovremeno se sa njom ne mogu i ne žele suočiti. Pošto kao takav predstavlja ozbiljnu pretnju predstavi koju Evropa ima o samoj sebi, Balkan treba smestiti negde izvan evropskih granica, u “treći svet” i to se na simboličkom planu postiže kolonijalističkim diskursima.

Etjen Balibar je u svom predavanju u Solunu 1999. godine upozorio da se “o sudbini evropskog identiteta danas odlučuje u Jugoslaviji i uopšte na Balkanu (iako to nije jedina lokacija njegovog preispitivanja)” i da Evropa ima dve opcije: “Ili će u balkanskoj situaciji prepoznati ne monstruoznost usađenu u njene grudi, patološku 'posledicu' nerazvijenosti ili komunizma, nego sliku ili posledicu sopstvene istorije i početi da se suočava sa njom, da je rešava i tako samu sebe dovesti u pitanje i transformisati se. Tek bi tada Evropa verovatno počela da postaje opet *moгуća*. Ili će odbiti da se suoči sama sa sobom i nastaviti da tretira problem kao spoljašnju prepreku koja se može prevazići spoljašnjim sredstvima, između ostalog i kolonizacijom” (Balibar 2007, 6).

Detaljniji uvid u evropske diskurse o *zapadnom Balkanu* otkriva da današnja Evropa nije ništa više *moгуća* nego što je to bila pre deset godina, kada je Balibar izgovorio ove reči. Moгуće je tvrditi upravo suprotno: sredstva kojima se konstruiše slika *zapadnog Balkana* kao područja izvan Evrope postala su još eksplicitnija; korišćenje dobro poznatih mehanizama podređivanja i kolonizacije prati još veći nedostatak refleksije, a ta su sredstva postala dostupna svima unutar EU i njihova upotreba ne zahteva istorijsku podlogu. Najveću ekonomsku korist od te simboličke i diskurzivne kolonizacije Balkana imaju upravo one zemlje koje najčešće upotrebljavaju te mehanizme, dakle članice EU koje su smeštene duž njenih jugoistočnih granica. Što se tiče Evrope kao celine, ovakva kolonizacija joj omogućava da nastavi sa izgradnjom i održavanjem samodopadljive slike, prikrivajući, ili pripisujući onima koji su *izvan*, sve što bi takvu sliku moglo dovesti u pitanje. U takvoj Evropi nema prostora za “mirnu, prilagodljivu i negovanu raznolikost” (Garton Ash 2007) i takva Evropa nije sposobna za samorefleksiju. U takvoj Evropi, mediji svakodnevno prenose izjave političara u kojima odjekuju dobro poznati obrasci koji su obeležili najtamnije periode evropske istorije. Zbog toga je teško otresti se neprijatnog osećaja ponavljanja – uprkos široko rasprostranjenom uverenju da je ponavljanje *problem Afrikanaca* i balkanskih naroda, nika-ko Evropljana.

107

25 U svojoj studiji istorije Evrope 20. veka, Mark Mazover uverljivo dekonstruiše ovaj evropski narativ o katarzičnoj konfrontaciji sa prošlošću i ističe da je nacizam bio “košmarno razotkrivanje destruktivnog potencijala evropske civilizacije – okrenuo je imperijalizam naglavacke tretirajući Evropljane kao Afrikanace” (Mazover 1998, xiii).

CITIRANA LITERATURA

Armstrong, Warwick i James Andreson (ur.) (2007): *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Empire*, London, New York: Routledge.

Bakić-Hayden, Milica (1995): Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia, *Slavic Review* 54/4, 917–931.

— (2006): *Varijacije na temu "Balkan"*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – I. P. Filip Višnjić.

Balibar, Étienne (2007): *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*, Ljubljana: Sophia.

Baskar, Bojan (2003): Within or Without? Changing Attitudes towards the Balkans in Slovenia, *Ethnologia Balkanica* 7, 195–206.

— (2007): Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans. In: *Europe and its Other*, Božidar Jezernik, Rajko Muršič, Alenka Bartulović (ur.), Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 45–62.

Bauman, Zygmunt (1991): *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.

Bernath, Mathias (1973): Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, Wiesbaden: Harrassowitz.

Bhabha, Homi (1994): On Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *The Location of Culture*, London – New York: Routledge.

Bielefeld, Ulrich (1998): *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*. Beograd: XX vek.

Billig, Michael i Katie Macmillan (2005): Metaphor, Idiom and Ideology, *Discourse and Society* 16(4), 459–480.

Bojinović, Ana (2005): Geographical Proximity and Historical Experience as a Basis for Active Foreign Policy Strategy of Small European States – the Case of Austria and Slovenia regarding the Western Balkans, *Politics in Central Europe* 1, 8–29.

Brix, Emil (2006): Europe Revisited: Neighbourly conflict and the return of history, *Eurozine*, www.eurozine.com

Bucholtz, Mary (2003): Sociolinguistic Nostalgia and the Authentication of Identity, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 398–416.

Burleigh, Michael (1988): *Germany Turns Eastward: A Study of Ostforschung in the Third Reich*, New York: Cambridge University Press.

Busch, Brigita i Michał Krzyżanowski (2007): Inside/Outside the European Union: Enlargement, migration policy and the search for Europe's identity, *Geopolitics of the European Union Enlargement: Expansion, Exclusion and Integration in the European Union*, J. Anderson, A. Warwick (ur.). London: Routledge, 107–124.

Caracciolo, Lucio (2004): Ex oriente nox, *Limes Plus* 2, 19–27.

Carver, Robert (1998): *The Accursed Mountains: Journeys in Albania*, London: Flamingo.

Decision Maker (2008): Art Reclaims Foreign Affairs: Artistic Statements from Europe and Beyond (magazine released on the occasion of the international conference "New Paradigms, New Models – Culture in the EU External Relations" held in Ljubljana, May 13–14, 2008), Margareth Bukovec, Anton Lederer (ur.), Graz: Medienfabrik.

Erjavec, Karmen i Zala Volčič (2007): 'War on terrorism' as a discursive battleground: Serbian recontextualization of G.W. Bush's discourse, *Discourse & Society* 18(2), 123–137.

Fairclough, Norman (2005) 'Transition' in Central and Eastern Europe, *British and American Studies* 11, Timisoara, 9–34.

Feichtinger, Johannes, Ursula Prutsch In Moritz Csáky, (ur.) (2003): *Habsburg postcolonial*, Innsbruck – Wien – München – Bozen: Studien Verlag.

Foucault, Michel (2001): *Arheologija vednosti*, Ljubljana: Studia humanitatis.

Garton Ash, Timothy (2007): Europe's True Stories, *Prospect Magazine* 131, februar.

Gingrich, Andre (1998): Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World i Public and Popular Cultures of Central Europe, *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School*, vol. II, B. Baskar, B. Brumen (ur.), Ljubljana: Inštitut za multikulturene raziskave, 99–127.

Goldsworthy, Vesna (2005): *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte*, Beograd: Geopoetika.

Hammond, Andrew (2006): Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU, *Westminster Papers in Communication and Culture* 3(3), 6–26.

Hassner, Pierre (1991): L'Europe et le spectre des nationalismes, *Esprit*, oktober 1991.

Hobsbawm, Eric (1991): The Perils of the New Nationalism. *The Nation*, 4. november.

Horvat, Marjan (2009): Razstava o predsodkih, *Mladina* 3, 23. I. 2009, 55–56.

Hunin, Jan (2006): Destination Russia? The future enlargement of the European Union, *Neighbours: Poland and the eastern dimension of the European Union*, J. Hunin (ur.), Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 61–76.

— (2006 ur.): *Dear Neighbours: Poland and the eastern dimension of the European Union*, Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.

Ifversen, Jan i Christoffer Kølvraa (2009): Evropska sosedska politika kot politika identitete, *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII, 235–236, str. 45–67.

- Jeffs, Nikolai (2003): Od postkolonializma do postsocializma, *Literatura XV/143-144*, 80-102.
- Johansson, Rune (1999): The Impact of Imagination: History, Territoriality and Perceived Affinity, *Regions in Central Europe. The Legacy of History*, Sven Tägil (ur.), London: Hurst & Company, 43-101.
- Kalčič, Špela (2007): "Nisem jaz barbika". *Oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji*, Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- Kaplan, Robert (1993): *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, London – Basingstoke: Papermac.
- Kaser, Karl (1990): *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Wien: Böhlau.
- Klikovac, Duška (2004): *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.
- Kneissl, Karin (2002): Ko postane nezaupanje načelo, *Avstrija – Slovenija, preteklost in sedanjost*, Ferdinand Mayrhofer-Grünbüchel, Miroslav Polzer (ur.), Ljubljana – Klagenfurt: Cankarjeva založba – Wieser, 165-172.
- Knežević Hočevar, Duška (2004): "Kri ni voda": potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji, *Razprave in gradivo* 45, 118-135.
- (2007): Ideologies of 'Fortress Europe' in two Slovenian-Croatian Borderlands: Case Studies from Žumberak and Bela Krajina, *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Empire*, Warwick Armstrong, James Anderson (ur.), London – New York: Routledge, 206-222.
- Kyrtzsis, Sakis (2001): Politicians on drugs: functions of political metaphors across countries, *Relative Points of View: Linguistic Representations of Culture*, Magda Stroinska (ed.), New York – Oxford: Berghahn Books, 61-80.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe (1987): *Hegemonija in socialistična strategija – radikalni demokratični politiki*, Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Lakoff, George (2002): *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*, Chicago: University of Chicago Press.
- (2003): Metaphor and War Again, *Alternet*, <http://alternet.org/story/15414>
- Lakoff, George i Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Lindstrom, Nicole (2003): Between Europe and the Balkans: Mapping Slovenia and Croatia's Return to Europe in 1990s. *Dialectal Anthropology* 27, 313-329.
- Majstorović, Danijela (2007): Construction of Europeanization in the High Representative's Discourse in Bosnia and Herzegovina, *Discourse & Society* 18, 627-651.

- Mastnak, Tomaž (1998): *Evropa: med evolucijo in eutanazijo*. Ljubljana: Apes – Studia humanitatis.
- (2001): Naša Evropa. *Obrazi naše Evrope*, Aleš Drolc, Mojca Pajnik (ur.), Ljubljana: Mirovni inštitut, 9–22.
- Mastnak, Tomaž i Jelica Šumič Riha (1993): Questioning Europe, *Filozofski vestnik* 2, 7–11.
- Mazower, Mark (1998): *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. London et al.: Penguin books.
- Melegh, Attila (2006): *On the East-West Slope: Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*, Budapest – New York: Central European University Press.
- Meurs, Wim van (2000): *The Balkans and New European Responsibilities. Strategy paper do The Club of the Three and the Balkans*, 29–30 junij 2000, Brussels.
- Miller, Steven i Marcel Fredericks (1990): Perceptions of the crisis in American public education: the relationship of metaphors to ideology, *Metaphor and Symbolic Activity* 5(2), 67–81.
- Muršič, Rajko (2007): The Balkans and Ambivalence of its Perception in Slovenia: the Horror of “Balkanism” and Enthusiasm for its Music, *Europe and its Other*, Božidar Jezernik, Rajko Muršič, Alenka Bartulović (ur.), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 87–105.
- Musolff, Andreas (2004): *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates About Europe*, Houndmills – New York: Palgrave Macmillan.
- Promitzer, Christian (2003): The South Slavs in the Austrian Imagination, *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, Nancy M. Wingfield (ur.), New York – Oxford: Berghahn Books, 183–215.
- Rehn, Olli (2008): Balkans on the mend. *Guardian*, 28. januar.
- Ruthner, Clemens (2003): K.U.K. “Kolonialismus” als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung. *Kakanien revisited*, 29. 1. 2003, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/CRuthner3.pdf>
- Said, Edward W. (1996): *Orientalizem: Žahodnjaški pogled na Orient*, Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Schüssel, Wolfgang (2002): Skupaj v evropsko prihodnost, *Austrija – Slovenija, preteklost in sedanost*, Ferdinand Mayrhofer-Grünbüchel, Miroslav Polzer (ur.), Ljubljana – Klagenfurt: Cankarjeva založba – Wieser, 7–8.
- Simoniti, Vasko (1990): *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje: Mohorjeva družba.

- Sundhaussen, Holm (1999): Europa Balcanica: Der Balkan als historischer Raum Europas, *Geschichte und Gesellschaft* 25, 626–653.
- Šabec, Ksenija (2006): *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šimunič, M. (1995): Prilagajamo se evropskim merilom, *Slovenec* 22, maj.
- Tatlić, Šefik Šeki (2007/2008): Mikrob v Evropi, *Reartikulacija* 2, http://www.reartikulacija.org/novi_fasizmi/novi_fasizmi2.html
- Thompson, Seth (1996): Politics without metaphors is like a fish without water, *Metaphor: implications and applications*, J. S. Mio, A. D. Katz (ur.), Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 185–201.
- Todorova, Maria (1999): *Imaginarni Balkan*, Beograd: XX vek.
- (2002): Remembering Communism, *Centre for Advanced Study in Sofia Newsletter* 2 (jesen), 15–17.
- (2004): Introduction: Learning Memory, Remembering Identity, *Balkan Identities: Nation and Memory*, Maria Todorova (ur.), London: Hurst & Company, 1–24.
- (2005): Šta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi, *Reč* 73/19, 81–96.
- (2005a): The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism, *Slavic Review* 64(1), 140–164.
- (2006): From Utopia to Propaganda and Back, uvodni govor na konferenci *Post-Communist Nostalgia*, University of Illinois at Urbana-Champaign, 7–8 april 2006.
- (2010): *Dizanje prošlosti u vazduh*, Beograd: XX vek.
- Toplak, Cirila (2003): *Ždružene države Evrope: Žgodovina evropske ideje*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uhl, Heidemarie (2002): Zwischen “Habsburgischem Mythos” und (Post-)Kolonialismus: Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post-)Moderne, *Kakaniien revisited*, 19. 5. 2002, <http://www.kakaniien.ac.at/beitr/theorie/HUhl1.pdf>
- Velikonja, Mitja (2007): *Evroza – Kritika novog evrocentrizma*, Beograd: XX vek.
- Vedriš, Trpimir (2006): Witchcraft trials in the Balkans (western and central), *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Richard M. Golden (ur.), Santa Barbara, CA – Denver, CO – Oxford, UK: ABC-CLIO, 83–87.
- Verdery, Katherine (1996): *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press. [Šta je bio socijalizam i šta nam dolazi posle njega (Beograd: Fabrika knjiga, 2005).]

- Western Balkans (2006): *Western Balkans Travel Guide*. Lonely Planet, 1st edition.
— (2009): *Western Balkans Travel Guide*, Lonely Planet, 2nd edition.
- Young, Hugo (1998): *This Blessed Plot: Britain and Europe from Churchill to Blair*, London: Macmillan.
- Zielonka, Jan (2002): Introduction: Boundary Making by the European Union, *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*, J. Zielonka (ur.), London – New York: Routledge, 1–16.
— (2002 ur.): *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*, London – New York: Routledge.
- Zinken, Jörg (2003): Ideological imagination: intertextual and correlational metaphors in political discourse, *Discourse & Society* 14(4), 507–523.
- Žanić, Ivo (2005): The Symbolic Identity of Croatia in the Triangle *Crossroads-Bulwark-Bridge*, *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, Pål Kolstø (ur.), London: Hurst & Co., 35–76.
- Žižek, Slavoj (1993): Caught in Another's Dream in Bosnia, *Why Bosnia?* Rabbia Ali, Lawrence Lifschultz (ur.), Stony Creek, CN: Pamphleteers Press, 233–240.

114

